

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Доброчинно-меценатська діяльність гетьмана
Івана Мазепи (1639–1709)**

студентки IV курсу, групи СОІз-41
предметної спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія)

Кость Анастасії Василівни

Керівник:

**Дрогомирецька Людмила
Романівна**

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Кобута Степан Йосипович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Культурно-освітня політика як складова державницької діяльності Івана Мазепи	6
Розділ 2. Основні напрямки доброчинної діяльності Івана Мазепи в роки гетьманства (1687 – 1709).....	25
2.1. Формування меценатського світогляду гетьмана (1639 – 1686).....	25
2.2. Фінансування реставрації і будівництва церковних та монастирських храмів.....	30
2.3. Благодійний внесок у розвиток освіти, науки і книгодрукування.....	37
2.4. Підтримка розвитку живопису, літератури, музики та інших видів мистецтва	43
Розділ 3. Теоретико-методологічні засади формування культурної компетентності здобувачів освіти на уроках історії України у ЗЗСО.....	49
Розділ 4. Методика формування культурної компетентності учнів на уроках історії на прикладі доброчинно-меценатської діяльності Івана Мазепи	57
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Гетьман Іван Мазепа (1639 – 1709) – одна з найвизначніших постатей української історії. Період його правління позначений не лише значними політичними подіями, а й безпрецедентним для того часу культурно-освітнім піднесенням, яке отримало назву “мазепинське бароко”. У контексті сучасних викликів, коли Україна бореться за свою національну ідентичність, приклад Мазепи як фундатора й мецената культури, освіти та мистецтва є надзвичайно актуальним. Дослідження його внеску дозволяє не лише поглибити знання про історичне минуле, а й сприяє формуванню патріотизму, усвідомленню важливості підтримки культурної спадщини та спонукає до наслідування його діяльності сучасними благодійниками.

Вивчення доброчинно-меценатської діяльності Івана Мазепи через призму його значного внеску у розвиток національної культури надає унікальну можливість для інтеграції історичних знань із завданнями формування культурної компетентності. Формування цієї компетентності особливо важливе в контексті вивчення історії України у закладах загальної середньої освіти. Вона передбачає не лише знання культурних надбань, а й шанобливе ставлення до культурних традицій, усвідомлення тяглості національної культурної традиції та її значення для державотворення.

Об’єктом дипломної роботи є благочинна діяльність гетьмана України Івана Мазепи та процес формування культурної компетентності здобувачів освіти на уроках історії України у ЗЗСО.

Предметом дослідження виступають історичні процеси, події та явища, пов’язані з діяльністю Івана Мазепи як благодійника, мецената та ініціатора ідеї відродження України як потужного соціокультурного центру Європи, а також зміст, форми і методи формування культурної компетентності учнів на уроках історії України через вивчення доброчинно-меценатської діяльності гетьмана.

Метою дослідження є вивчити культурно-освітню політику Івана Мазепи як складову його державницької діяльності і розробити та обґрунтувати

методику формування культурної компетентності учнів на уроках історії України, використовуючи приклад доброчинно-меценатської діяльності гетьмана.

Виходячи мети завданнями цього дослідження є:

- визначити основні напрямки доброчинної діяльності Івана Мазепи в роки гетьманства (1687-1709), включаючи формування його світогляду, фінансування реставрації та будівництва церковних і монастирських храмів, благодійний внесок у розвиток освіти, науки і книгодрукування, підтримку живопису, літератури, музики та інших видів мистецтва;
- узагальнити теоретико-методичні засади формування культурної компетентності здобувачів освіти на уроках історії України у закладах загальної середньої освіти;
- розробити конкретні рекомендації щодо формування культурної компетентності учнів 8-го класу на уроках історії на прикладі доброчинно-меценатської діяльності Івана Мазепи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1687 по 1709 рр. - час гетьманування Івана Мазепи та його меценатства в Україні.

Територіальні межі становлять межі Гетьманщини за правління Гетьмана України Івана Мазепи (1687 – 1709).

Стан наукової розробки. Основою джерельної бази вивчення доброчинної діяльності Івана Мазепи стали збірники архівних матеріалів, де містяться перекладені на сучасну українську мову універсали гетьмана Івана Мазепи (1687 – 1709) [1-2].

Історіографія дослідження представлена доробками вітчизняних дослідників, серед яких слід виділити таких як О. Апанович [13, 49], М. Грушевський [17], А. Єнсен [18], Д. Журавльов [19], О. Ковалевська [22-24, 50], Є. Маланюк [29], Б. Масютін [30], В. Москаленко [32], О. Субтельний [41], В. Шевчук [47 – 48] та ін.

Методично робота підсилена доробками К. Баханова [56], Н. Бондаренко [57], Маценко Н. В., Свір Н. В. [63], О. Пометун [68], С. Терно [72], Г. Яковенко [73] та ін.

Методологічну основу роботи складають загально-наукові і спеціально-наукові принципи та методи дослідження. При написанні роботи авторка дотримувалася принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використані такі методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна полягає у тому, що нами здійснена спроба комплексно розглянути основні досягнення меценатської політики гетьмана Мазепи як культурно-освітньої стратегії, що виходила за межі суто фінансової підтримки та набула державницького виміру та розроблено методику формування культурної компетентності здобувачів освіти на уроках історії України, яка ґрунтується на вивченні постаті Івана Мазепи та його внеску в розвиток національної культури.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали цього дослідження можуть бути апробовані в навчальному процесі у школі як на уроках історії України та на суспільствознавчих предметах, так і в позакласній роботі вчителя в ході гурткових занять та при підготовці кращих своїх вихованців до олімпіад та конкурсних робіт в системі МАН.

Структура дослідження складається зі вступу, 4 розділів з чотирма підпунктами, висновків, списку використаних джерел (73 позиції) та 8 додатків. Загальний обсяг – 99 сторінок, з них основного тексту – 68 сторінок.

Розділ 1. Культурно-освітня політика як складова державницької діяльності Івана Мазепи

Постать Івана Мазепи і українській історії одна з найбільше вивчених та досі викликає чимало суперечок та неоднозначних оцінок. У світлі новітньої історії та подій російсько-української війни, на нашу думку, влучно про нього висловився видатний історик ХХ ст. Олександр Оглоблин, який стверджував, що справа гетьмана Мазепи не пройшла даремно, адже він започаткував в Україні новітній національно-визвольний рух, започаткував першу українську політичну міграцію та підтвердив усьому світові прагнення українського народу до незалежності та його незламну державну [34, с. 313].

Оцінки діяльності гетьмана Мазепи, загалом, робилися за його політичною діяльністю та цілком протилежними характеристиками, як за його життя, так і нащадками. В історичній літературі можна виділити три зовсім різні, практично взаємовиключні погляди на постать Івана Мазепи:

- 1) патріотичний – характерний українській історіографії серед вчених в еміграції (за кордоном);
- 2) антипатріотичний – властивий російській (усіх періодів) і радянській історіографії;
- 3) об'єктивний – формується досі та характерний для сучасних українських істориків [33, с. 250].

Якщо не зосереджуватися на окремих нюансах та тонкощах політики І. Мазепи впродовж усього періоду його гетьманства, головним чинником такого різного ставлення до оцінки його особи та діяльності є «зрада» російського царя та підтримка шведів у російсько-шведській війні. Тому не дивно, що російські історики і досі вважають Мазепу зрадником. На жаль така оцінка Івана Мазепи як історичної постаті, була глибоко вкорінена стараннями російських і радянських істориків та правителів навіть за кордоном. До прикладу,

французький просвітник XVIII ст. Вольтер, подаючи портрет Мазепи у двох історичних працях, оцінив його діяння кардинально протилежно.

У першому творі «Історія Карла XII» Вольтер хоч і зображає майбутнього гетьмана людиною палкої вдачі, починаючи в літературі численні оповідки про юного коханця, прив'язаного до коня, все ж стверджує, що він був насамперед освіченим та відважним козацьким гетьманом. Хоча французький історик і порівнював козаків із піратами-флібустьєрами, портрет Івана Мазепи вийшов доволі симпатичним. Натомість у пізнішій праці «Історія Російської імперії за Петра Великого» Вольтер нещадно таврує українського гетьмана підлим та нищим зрадником царя-благодійника. І вже у цьому портреті відсутні згадки про блискучу освіту, ерудований шляхтич з першого твору перетворився у варвара, що діяв проти великого просвітника Петра I, який «окультурював» дикунські землі. Однак, культурна політика, просвітництво та меценатство, міжнародні зв'язки гетьмана Івана Мазепи свідчать про зовсім протилежне. І цією роботою ми зможемо заперечити Вольтеру, підтвердити слова українського поета-неокласика М. Зерова, що на відміну від московії, Україні не було потреби «прорубувати вікно» в Європу, оскільки на українських землях європейська культура повсякчас і на всі боки пускала свої паростки [29].

Та в історичній науці, нажаль, усе складалося для Мазепи не справедливо. Після повстання проти московитів ім'я Мазепи було викреслене як і всі згадки про нього в тогочасних українських виданнях, які зберігаються у Москві. Навіть один із перших українських істориків, який вивчав епоху І. Мазепи, М. Костомаров, ретельно дослідивши доступні джерела, написав досить детально про його життя та діяльність. Але його оцінка гетьмана загалом відповідала офіційній ідеології російського царизму, він не вважав його представником національної ідеї [33, с. 250].

Українська історична наука завдячує дослідженням Ф. Уманця у зародженні державницького погляду на Івана Мазепу, у 1897 р. вийшла його монографія «Гетьман Мазепа». Вчений, прагнучи знайти пояснення для вчинків Мазепи, висловив думку, що вони не пов'язані з його характером чи

особистими бажаннями, а були наслідком несприятливих обставин. Зі слів Уманця, він намагався подати життєпис не лицаря чи святого, а звичайної живої людини, з усіма недоліками тієї епохи, у якій він жив. На його думку, Мазепа був одним із найрозумніших «малоросів» XVII ст. та діяв у дусі своєї епохи. При цьому Уманець не сумнівався, що гетьман завжди щиро і віддано прагнув незалежності та самостійності для України, хоча і не вірив, що цього можна досягнути власними силами, тому і служив російському цареві. Свої висновки вчений зробив аналізуючи геополітичне становище України того часу, а підставами для Мазепиної зневіри вважав наслідки «Андрусівського» миру та «Руїна» [45, с. 92].

Поступово серед представників української національної історичної науки стала утверджуватися об'єктивна характеристика особи Івана Мазепи та його діяльності. Видатний український історик та державний діяч Михайло Грушевський вважав Мазепу українським патріотом, борцем за незалежність України, бо «хотів високо піднести Україну, її освіту й культуру...». У радянській історіографії щодо І. Мазепи переважала та ж дореволюційна великодержавна традиція. Проте, українські історики діаспори впродовж XX ст. утверджували патріотичний погляд на постать гетьмана та його діяльність. Зокрема, ґрунтовні праці та розвідки О. Оглоблина, Б. Крупницького, І. Борщака, Т. Мацьківа, І. Огієнка та інших [33, с. 251].

Лише з настанням незалежності українці змогли ознайомитися з із статтями, книжками та науковими працями, що публікувалися за кордоном про І. Мазепу. Яка ж чудова та унікальна, незвичайна та фантастична особистість постала перед нами. В його особі переплелися і романтичні пригоди, і драматизм долі, і весь трагізм епохи [49, с. 327].

Першою ґрунтовною роботою саме з питання культурного розвитку України у добу Мазепи стала вміщена у монографію Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (1960 р.) стаття «Гетьман Мазепа і духовне життя України» [22]. У ній автор, докладно описав наявну історіографію з цього питання, зробив огляд джерел та матеріалів, узагальнивши та виклавши власні

думки про відродження старої української ідеї, як «другого Єрусалима, мазепинське барокко у всіх його проявах. Окрім того, у другій половині ХХ ст. було опубліковано чимало робіт присвячених саме культурі мазепинської доби, зокрема: Г. Сивокінь «Давні українські поетики» (1960 р.), М. Цапенко «Архітектура Лівобережної України XVII – XVIII ст.» (1967 р.), П. Жолтовський «Художнє лиття на Україні. XIV – XVIII ст.» (1973 р.) та «Український живопис XVII – XVIII ст.» (1978 р.), А. Макарова «Світло українського бароко» (1994 р.) та інші [35, с. 16-17].

З проголошенням незалежності України почався перегляд ідеологічних штампів і стереотипів, міфів, що багато десятиліть панували в історичній науці. Світ побачили численні монографії статті, публіцистичні твори та книжки, автори яких намагалися об'єктивно оцінити особу Івана Мазепи та його політику. Як не парадоксально це звучить, але державна політика сучасної України впливає на стан вивчення та оцінки життя та вчинків І. Мазепи та інших діячів української політики та культури, учених, митців та військових. Адже історія України – це вікова боротьба за державність, за власну культуру та мову.

У даному контексті варто згадати, що офіційно Українська держава поставила крапку на ідеологічних баталіях навколо особи гетьмана та його державної політики у часи Гетьманщини, лише за часів президентства В. Ющенка, який своїм Указом від 9 жовтня 2007 р. постановив проведення заходів святкування «з нагоди 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу під час Північної війни 1700-1721 рр., виходячи зі значення цих подій у багатовіковій історії українського державотворення та враховуючи ініціативу громадськості». Важливо, що до заходів було залучено Національну академію наук України. А також зобов'язано Кабінет Міністрів України вжити заходів для активізації наукових досліджень українсько-шведських відносин XVII-XVIII ст., здійснити підготовку та публікацію тематичних збірок документів козацької доби з архівів Швеції, збірників наукових праць та монографій [12].

Вже у ХХІ ст. Україні вийшло друком чимало нових статей, монографій, публіцистичних творів, автори яких зверталися не лише до праць своїх попередників, але й до документів того часу: універсалів, актів, листів, спогадів та інших документів. Серед відомих дослідників самого І. Мазепи та історичного періоду, зокрема, з точки зору розвитку культури, архітектури, просвітництва, музики, літератури та пов'язаних із цим: книгодрукування, малярства, прикладного та декоративного мистецтва тощо, можемо зазначити: роботи С. Павленка [35-36], О. Апанович [13, 49], Мицика Ю. [31], Москаленка В. [32], Пасічника М. [66], Макаровського І. [28], Завадського О. [20], Шевчука В. [47-48], Крупницького Б. [26] та інших.

Сучасні дослідження доводять, що є усі підстави вважати Мазепу будівничим незалежної України, адже уся його політична діяльність була спрямована на створення сильної та самостійної держави. Однак, через відірваність Мазепи від широких народних мас, бо він опирався цілком на козацьку старшину, його відкритий виступ на боці шведів викликав нерозуміння простого народу. Рядові козаки, селяни та міщани, не розуміючи його намірів, не підтримали гетьмана. Дослідники вважають це найбільшою трагедією Івана Мазепи і його оточення [32, с. 252].

Влучну характеристику постаті Івана Мазепи дав В. Шевчук: «здається, в світі немає жодного національного героя, проти якого було розгорнуто таку негаційну кампанію, як проти Мазепи. Століттями його проклинала в своїх храмах російська церква, і це того, який так багато зробив для православ'я... Однак Мазепа не тільки здобув собі всесвітню славу, але по-справжньому надихав митців високого пера в цілій Європі... Отож, хто поклав своє життя за світлі ідеали добра і свободи, той у світлі пробуває, хоч би як проти нього не воювала тьма» [47, с. 190 – 191].

Сьогодні без виступу Івана Мазепи проти російського царя важко уявити рух України до незалежності. У цьому і полягає головне значення Івана Мазепи, його місце в українській національній історії [33, с. 251].

Загалом, незважаючи на критику, уся діяльність гетьмана Мазепи була спрямована на творення української держави, цій програмі була підпорядкована і політика культурного будівництва. Дослідники українського історичного процесу XVII-XVIII ст. майже одностайно підкреслюють, що саме за його гетьманування на Лівобережній Україні було досягнуто особливого піднесення та розвитку культури, в усіх її проявах, науки, освіти, літератури, архітектури та інших видів мистецтва. Хоча і не можна стверджувати, що українська культура однозначно отримала найсприятливіші умови у ті часи. Адже давалися в знаки наслідки Руїни – бунти, інтриги, чвари, злидні, війни та катастрофи [28, с. 153].

У 1687 р. чергова суперечка між козаками та старшиною завершилася розподілом усіх основних посад між старшинами з підписанням угоди – Коломацьких договірних статей, що склалися із 22 пунктів. Угода укладалася Українською козацькою державою та Московією, нібито на підтвердження Березневих статей Б. Хмельницького. Однак, кожні нові угоди, які українські гетьмани, отримуючи булаву, підписували з Москвою, містили нові пункти, які відображали сучасний політичний status quo. Як правило, ці нові пункти були спрямовані на обмеження прав української держави та все більшу її інтеграцію до складу московії. Журавльов, оцінюючи Коломацькі статті загалом, вважає, що їх навряд чи можна назвати певним успіхом або невдачею нового козацького керівництва, бо це ті умови, за яких став можливим прихід Івана Мазепи, як і будь кого іншого, до влади. І хоча Коломацькі статті реально суперечили автономії українських земель, ускладнюючи для гетьмана ведення вигіднішої для його держави внутрішньої та зовнішньої політики. Водночас їхнє значення не варто переоцінювати, адже завдяки вмілим діям гетьмана Мазепи, багато з положень цих статей надалі фактично залишалися нереалізованими, бо більше значення мали тодішні політичні реалії [19, с. 22-25].

Коломацькі статті в історичному наступі Москви на Україну були безперечним успіхом, зв'язуючи руки українському урядові. І лише глибокий патріотизм та державний геній і глибокий патріотизм нового гетьмана Івана

Мазепи зробили так, що низка шкідливих положень Коломацької угоди залишилася не чинною. Гетьманування Івана Мазепи було останнім, за якого Українська держава – Гетьманщина майже цілком зберігала свій автономний державний устрій, сформований попередніми договорами [2, с. 11-14].

І. Мазепа добре розумів наслідки договорів та ситуацію, яка склалася. Він намагався усіма способами подолати ці наслідки та забезпечити українським землям мир, спокій, розвиток і стабільність. Звичайно, що ідею самостійної держави треба було ретельно приховувати і плекати іншими способами. Мазепа добре розумів особливу роль релігії, культури та мистецтва в житті народу, а піднятті престижу держави і авторитету її очільника (володаря). Одночасно Мазепа, будучи натурою освіченою, витонченою та поетичною, виявляв щире зацікавлення мистецтвом, зокрема поезією, музикою та архітектурою. Тож стає зрозумілою його культурна політика, постійна вагома і різнобічна меценатська діяльність [23, с. 53–54].

У ситуації, що склалася та продовжуючи політику гетьмана Самойловича, Мазепі доводилося розбудовувати козацьку державу під протекторатом московського царя. І він мусів погоджуватися на урізання козацьких прав та свобод, закріпачення населення, терпіти порядки та етикет дикої держави, від якої залежав, екаючи при цьому слухної нагоди для звільнення. При цьому він цілком свідомо прагнув зберегти не лише свою владу, а й укріпити досягнення у будівництві української держави та посилювати творення автентичності. Терплячи зовнішній тиск та прояви внутрішньої опозиції, Мазепа все ж таки зміг з стабілізувати козацьку державу, сприяючи розвитку економіки: господарства, промисловості та торгівлі. А це дало можливість для творення культурних осередків, сприяння розвитку освіти та науки, філософії книгодрукування, будівництву церков та світських споруд, піднесенню архітектури, музики, поезії, драматургії, літописання, образотворчого мистецтва та прикладних наук, що своєю чергою, ставало основою для укріплення та розвитку національної ідеї. За гетьманування І. Мазепи утворився той культурний осередок, комплекс, який тепер називають культурою Високого

або Розвиненого барокко. Що певним чином упорядковувалося життя людей у своїй, хай і не зовсім повночинній державі. Саме відчуття культурної та мовної автентичності було тією основою, на якій будувалася національна ідея. Саме тоді відбулося формування національної еліти: військової, державної, конфесійної, науково-освітньої та мистецької, без якої не може існувати та розвиватися національна держава [48, с. 82-83].

Розуміючи, що московія захопила практично усі важелі влади і її військова, економічна та політична експансія продовжується, він зосереджується на культурному відродженні України. Показуючи певну лояльність до Москви, Мазепа поступово і цілеспрямовано розбудовував Козацьку державу, прагнучи наблизити політичну структуру своєї держави до європейських аристократій. При цьому він намагався задовольнити інтереси низового козацтва та простого народу. Таким чином, припускаємо, що Мазепа відводив для себе роль доброго та освіченого правителя у конституційній монархії.

Здобувши європейську освіту, І. Мазепа мав сучасні погляди та стояв на політичних позиціях, у яких відповідно до суспільних домінант тогочасної Європи, визначальну роль відігравали монарша влада, родова аристократія та церква. Тож схильна до анархії та бунтів козацька республіка, ймовірно, не могла бути ідеалом державного устрою для Мазепи. Дослідники припускають також, що він бачив у майбутньому Україну аристократичною республікою. З цією метою намагався перетворити козацьку старшину на національну еліту, подібну, до прикладу, до польської шляхти [27, с. 26].

І він дійсно виплекав ту козацьку еліту, для якої меценатство стало органічною складовою, справою честі. Історики вважають, що в історії гетьманської держави (Лівобережної України) перша половина XVIII ст. знаменує найвищий розквіт діяльності вирощеної Мазепою нової української еліти, до якої відносять передусім генеральну і полкову старшину. Державотворчі змагання тієї еліти визначили подальший хід української історії

у XVIII ст., а естетичні смаки та уподобання забезпечили для українського барокового мистецтва дійсно «золоту добу» [48, с. 74].

Саме період гетьманування І. Мазепи (1687-1709 рр.) став переломним у культурному житті Гетьманщини, що характеризується не баченим досі розквітом архітектури, мистецтва, освіти. Постать Мазепи – мецената займає особливе місце в історії культурного будівництва української держави. Адже його діяльність вирізнялася не лише масштабами будівництва, а й системністю та глибоким розумінням важливості розвитку культури та освіти для становлення та укріплення держави. Цілеспрямована культурна політика гетьмана призвела до загального відродження [40, с. 104].

Яким же чином Іван Мазепа здійснював свою культурну політику?

Опрацювавши праці вищезазначених українських дослідників можемо виділити такі основні напрямки культурної політики гетьмана:

1. Підтримка та розвиток православної церкви через будівництво та реставрацію безпосередньо церков та інших культових споруд; надання привілеїв та земельних володінь монастирям та єпархіям; підтримку церковного книгодрукування та духовної освіти; підтримку православних парафій за кордоном тощо;

2. Забезпечення початкової освіти для усього населення; підтримка вищих навчальних закладів; обов'язкове здобуття освіти для козацької старшини та державних службовців усіх рівнів; розвиток книгодрукування та видання книжок українською мовою;

3. Підтримка та розвиток науки, літератури та музики, театру тощо;

4. Підтримка та вкладення коштів у розвиток малярства та інших промислів та ремісничих цехів, які забезпечують потреби культури: виробництво паперу, полотна, скла тощо.

5. Представлення культурного багатства України за кордоном, запрошення митців, зодчих. Культурний обмін.

Безперечно у період «мазепинського» бароко помітна роль Мазепи і його безпосереднім вкладом – коштами чи вказівками, і організаційними засобами, і

його ідеями, самим духом, що творив зміст і стиль цієї доби. Цей благородний, шляхетний вплив гетьмана помітно у всіх складових української матеріальної та духовної культури: виховання та наука, будівництво та архітектура, музика та театр, поезія, література та друкарство, промисли з їх спеціальними галузями: ткацтво, вибір паперу, скла, інших матеріалів [50, с. 66].

Наймасштабнішою була підтримка гетьмана православної церкви. Його меценатство у сфері церковного будівництва та зміцнення інституту православної церкви було продиктовано не лише особистими релігійними уподобаннями, але й державними та громадськими інтересами, зокрема: зміцненням авторитету гетьманської влади, розвитку системи освіти та тодішньої «соціальної сфери». Адже саме при церквах та монастирях діяли школи, шпиталі, притулки, різного виду майстерні. За сприяння гетьмана Івана Мазепи при церквах створювалися та функціонували ансамблі народного зразка зі скрипками, сопілками, бубнами, флюями, басолями тощо [28, с. 153].

Оглоблин зазначає, що те велике культурне піднесення Гетьманщини на пограниччі XVII – XVIII ст., не було б можливим без активної участі та допомоги української церкви. Зокрема, без гармонійної співпраці, яка була у стосунках духовенства та особисто Мазепи. З церквою гетьмана пов'язували не лише освіта та домашнє виховання у православній вірі, але й давні дружні та покровительські зв'язки. І. Мазепа, добре розуміючи величезне політичне та культурне значення православної церкви, став її могутнім оборонцем і меценатом. Адже ще до свого обрання гетьманом він мав близькі та дружні стосунки з представниками вищого київського та чернігівського духовенства, зокрема: Варлаамом Ясинським – Києво-Печерським архимандритом, майбутнім митрополитом, Лазарем Барановичем – архиєпископом чернігівським. Тоді ж почалися добрі стосунки гетьмана Мазепи з іншими видатними церковними діячами того часу: Стефаном Яворським, Дмитром Тупталом, Інокентієм Монастирським, Йоасафом Кроковським, Захарією Корниловичем, Феодосієм Углицьким, Іоаном Максимовичем та іншими. Мазепа сповідував ідею гармонії церкви і держави [34].

Отже, церква як осередок культури, освіти, книгодрукування та богословської науки, була у часи гетьманування І. Мазепи одночасно опорою державної влади та учбово-виховним закладом, який охоплював усі верстви населення та готував підґрунтя для творення національної ідентичності народу. Водночас варто зупинитися на формі управління Козацької держави – виданні універсалів, які були найпоширенішою формою актових документів. Універсали видавалися не лише від імені гетьмана, а й від імені генеральної старшини та полковників, інколи сотників [50, с. 34].

На жаль, до нашого часу збереглося дуже мало документів часів Гетьманщини. Чимало було просто знищено, перевезено до московських архівів, спалено та скасовано. Так, до прикладу, величезні бібліотеки та архіви Івана Мазепи та Пилипа Орлика були спалені під час знищення козацької столиці Батурина російським військом під командуванням Меншикова (1708 р.); Петро I своїм указом (1720 р.) зобов'язав київського губернатора П. Голіцина у всіх монастирях вилучити давні грамоти, листи та інші документи, а також історичні книги, рукописні та друковані; а у 1750 р. цариця Єлизавета Петрівна скасувала Канцелярію міністерського правління малоросійських справ (м. Глухів), тоді з неї були вилучені та перевезені до росії усі справи діловодства [43, с. 14-19].

Попри повсякчасне знищення документів Гетьманщини, універсали збереглися до наших днів у значній кількості через те, що під час їх видання писарями робилися завірені копії, які зберігалися у канцеляріях полків, міст, монастирів та церков, вносилися до актових та ревізійних книг, бо мали значення і для нащадків (спадкове право). Зібрані та упорядковані вони були видані аж на початку ХХІ ст. та доступні для дослідження [1], [2].

Варто зазначити, що за своїм змістом універсали були різного виду та значення, адміністративні та військові. До прикладу: «закличні» – звернення до старшин та козацтва – своєрідні прокламації; «проїжджі», якими надавався дозвіл на проїзд територією Гетьманщини купцям, іноземним підданам та дипломатам; «майнові» або «підтверджувальні», якими надавалося або

підтверджувалося право старшини, шляхти, церков та монастирів на землі, нерухоме майно, а також селяни зобов'язувалися до виконання повинностей на користь власників – «послушництво»; такі, що вимагають вчинення певних дій або заборону певних дій; дозволи на будівництво, виробництво тощо; «оборонні» – вирішення суперечок та захист від зловживань полковниками та іншими представниками влади; «митні» – запровадження мита на певний перелік товарів, вид та розміри митних зборів або інколи – дозвіл на безмитну торгівлю, тощо [49, с. 580].

Універсали, як і інші розпорядчі акти, наприклад листи та накази, були обов'язковими до виконання усіма старшинами, міським управлінням та містянами, духовенством, козаками та селянами, а також іноземцями, що знаходилися на території Гетьманщини.

Церковно-політичні проблеми України полягали у тому, що за часів Самойловича (1686 р.) українська церква опинилася під зверхністю московського патріарха і з цим доводилося миритися. Проте, було багато внутрішніх проблем, поточних справ церковної організації, церковної політики та майнових питань. Мазепа поважав права церкви та її незалежність від світської влади та не втручався у її внутрішнє життя. Проте, опосередковано, він все ж таки мав значний вплив на церковні справи, завжди сприяв її інтересам, допомагав у потребах, охороняв від зазіхань на її права та привілеї та від політики русифікації, що вів московського патріархат. Тому не маючи можливості змінити загальний статус та підпорядкування української церкви, Гетьман Мазепа зберігав за собою вплив на надання церковних бенефіцій та заміщення церковних посад, підтримував реформи, які мали на меті піднести авторитет, силу, значення та добробут української церкви. Та навіть більше, він шляхом рекомендації кандидатів з числа українців на вищі ієрархічні, викладацькі посади у московській церкві, намагався зберегти за українським духовенством, зокрема, та за Україною, загалом, провідну роль у культурному та церковному житті цілої Східної Європи, навіть, російського Сходу. Крім

того, Мазепа юридично та матеріально сприяв діяльності тих освітніх та добродійних закладів, яка засновувала та утримувала церква [34].

Уся ця його діяльність відображена в адміністративно-правових та розпорядчих актах – універсалах та наказах Гетьмана. Що ми і розглянемо далі. До прикладу, 10 січня 1689 р. Гетьман Мазепа видав універсал (№ 104) Іоасафу Кроковському на ігуменство Київського Микільського Пустинного монастиря [2, с. 154]. Універсалом (№134) Івана Мазепи від 1 лютого 1694 р. було підтверджено дозволи київського митрополита і чернігівських архієпископів ченцям Можнєвському і Щирському на відновлення для чернецького життя печери Антонія Печерського під Любичем [1, с. 176]. Гетьманським універсалом (№ 285) від 5 травня 1699 р. ігуменові Глухівського Петропавлівського монастиря Мелетію Трохимовичу було підтверджено його ігуменство, надане митрополитом Київським Варлаамом Ясинським [2, с. 223].

Гетьманство Мазепи – це час, коли суттєво збільшилося церковне та монастирське землеволодіння. Гетьман обдаровував монастирі маєтками та затверджував володіння, які вже були зосереджені в руках церкви [38, с. 40].

Характерною особливістю тогочасного монастирського землеволодіння було те, що навіть під час визвольних змагань доби Б. Хмельницького воно менше всього постраждало. У той час було ліквідовано володіння магнатські та католицької церкви, натомість такі православні монастирі як Ніжинський, Пустинський, Мгарський, Київські, Ніжинські, Чернігівські та інші змогли не лише зберегти наявні володіння, але й набули нових. Вивчаючи документи, можна стверджувати, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. господарство монастирів особливо швидко зростало, збільшуючи площі орної землі, лісів та закріплячи під себе значну кількість робочої сили – посполитих селян. І хоча це викликало стурбованість у конкурентів, зокрема, козацької старшини, та спроби обмежити маєтки та права церков, це не зупинило зростання. Питома вага монастирських маєтностей переважала у північних полках: 68% усіх володінь у Чернігівському, 62% – у Київському, 26% – у Переяславському, ще менше у Прилуцькому, Полтавському Миргородському [2, с. 26].

Щедрою рукою Гетьман Мазепа надає маєтки монастирям та утверджує універсалами ті великі володіння, що вже у них були. Гетьманські надання, зазвичай, стверджувалися царськими грамотами [34].

До прикладу, у лютому 1689 р. Гетьман видає один за одним два універсали: Межигірському монастиреві на місто Вишгород, села з млинами і маєтності (№111) та про підтвердження за Київським Флорівським жіночим монастирем села Дмитровичі і селища Вишеньки (№112) [2, с. 162-163].

В універсалі (№52) від 1 лютого 1689 р. про надання Чернігівському Єлецькому монастиреві села Мощонки, Мазепа писав, що хоча у «Коломацьких статтях» вказано не надавати монастирям нових маєтків, він, зважаючи на труднощі та «скудность» життя монастирської братії надає монастиреві с. Мощонку з правом отримувати від жителів різні повинності на його потребу [1, с. 98]. Надалі гетьман надавав маєтки монастирям масово та без жодних застережень. Так, маєтності були підтверджені або надані монастирям київським: Кирилівському, Пустинно-Миколаївському, Вознесенському, Братському-Богоявленському, а також: Чернігівському, Глухівському, Батуринському Крупицькому, Домницькому, Петропавлівському, Мгарському та іншим, єпископським кафедрам Переяслава та Чернігова тощо [34].

До прикладу, у 1699 р. Мазепа видає два універсали якими підтверджує земельні володіння Лубенському Мгарському монастиреві з підтвердженням фондушу Раїни Могилянки (грунти, ліси, поля, сіножаті, млини) (№278) та Києво-Печерській Лаврі ґрунту, що в селі Іванкові (№279) [2, с. 318-319].

Отримання землі монастирями (як і іншими землевласниками) означало можливість отримувати дохід від користування цією землею, до прикладу, власного сільськогосподарського виробництва чи вирубки лісу, ловлі риби у ставках тощо. Окрім земельних надань та дозволів на торги, млини, промисли та навіть шинки, видавалося право на заведення слобід, переправ та промислових підприємств, а також на право збирання різних місцевих грошових зборів [50].

Так, універсалом від 14 квітня 1689 р. (№120) Лубенському Мгарському монастиреві було надано право на вилов риби у Дніпрі біля острова Романків (універсал № 120 від 14 квітня 1689 р.) [2, с. 171].

Мазепа також видавав чимало «оборонних» універсалів монастирям, звільняючи їх від певних податків та повинностей, або забороняючи полковій та сотенній адміністрації якимось чином втручатися у внутрішні, зокрема, господарські справи монастирських володінь. Так, у 1688 р. шаповалівський і борзенський сотники отримали від Гетьмана Мазепи сувору догану за те, що вони наважилися порядкувати у маєтках Максаківського монастиря. Окрім того, своєю владою Гетьман боронив церковні права та володіння як від зазіхань з боку світських посадовців, так і від непослуху з боку посполитих - монастирських підданих [34].

До прикладу, універсалом (125) від 19 червня 1693 року І. Мазепою надавався захист Київському братському монастиреві від спустошення монастирських лісів біля сіл Карпилівка, Косачівка, Виповзки, у якому йшлося, що вирубка дерев у зазначених лісах можлива для потреб приватних та громадських лише з дозволу «законників монастиря Братського» [1, с. 171]. Аналогічний охоронний універсал (№ 117) був виданий 11 березня 1689 р. Лубенському Мгарському монастиреві на право володіння лісом Ковжик із заборonoю будиському сотникові рубати у ньому дерева [2, с. 168-169].

Разом з маєтками монастирям надавалося право використовувати працю селян, що проживали у наданих монастирям селах, а також заборонялося залучати цих же селян до повинностей на користь держави чи місцевої світської влади. До прикладу, універсал (№125) від 8 липня 1689 р. на прохання ігумена Максаківського монастиря зобов'язував місцеву владу звільнити жителів сіл Високе, Ховми і Сидорівна від шарварків, оскільки вони допомагають монастиреві у косінні сіна [2, с. 175]. А універсалом (№137) від 31 липня 1694 року Мазепа надає Київському Михайлівському монастиреві право на звільнення монастирських людей, поселених біля села Вигурівщини, від військових повинностей і податків [1, с. 180].

Завершуючи огляд універсалів, варто звернути увагу на те, що ці, на перший погляд, суто економічного характеру розпорядження, мали важливе значення для культурного розвитку. Адже будівництво, архітектура, книгодрукування, освіта – усе це вимагало вкладення значних коштів. Тому багаті монастирі могли собі дозволити, так би мовити, культурне будівництво. Та й звичайно, що заможний старшина чи староста або священник – могли собі дозволити навчати дітей, купувати книжки, будувати маєтки, розвивати театр, музику чи поезію. До прикладу, в добу Мазепи друкарство в Україні досягло найвищого розвитку і саме з Печерської Лаври у Києві ведеться уміння друкарської справи. До речі, Лаврська друкарня вважалася найкращою у Східній Європі [32, с. 73].

Отже, Гетьман Івана Мазеп, дбаючи про економічний розвиток країни, сприяв поширенню освіти, підтримував різні види мистецтва, видавничу справу, літературу, малярство, граверство, розвивав архітектуру тощо.

У центрі діяльності уряду Гетьмана Мазепи була реалізація масштабної програми: відновлення та реставрація занепалих та будівництво нових монастирів, церков, просвітницьких закладів та інших об'єктів. Найбільші будівельні роботи у Києві здійснювалися під особистим патронатом Івана Степановича. Київ за час його гетьманування став духовною столицею України, символічним «другим Єрусалимом» [35, с. 39]. Саме Мазепа був ініціатором перетворення Братського колегіуму на академію (1700 р.), створення колегіумів. До прикладу, у 1706 р. був відкритий Чернігівський колегіум, у якому навчалося за 6-річним терміном навчання 200 осіб. А в Академії освіти одночасно здобувало 2000 студентів, вона вважалася одним із найкращих вищих навчальних закладів на усю Східну Європу [2, с. 34].

Зміцнення української державності на кінець XVII ст. та економічна політика І. Мазепи створило для Колегії сильну матеріальну базу, міжнародна політика гетьмана дозволила встановити культурні зв'язки із Заходом та поширити поле культурної діяльності на Сході. Це допомогло Колегії залучати видатних професорів, які здобули сучасну підготовку у Західноєвропейських

університетах, а також притягувало саме до неї численних студентів. Відомі імена видатних професорів Академії: Стефана Яворського, Йоасафа Кроковського, Варлаама Ясинського та Феофана Прокоповича, які свідчать про високий рівень наукових досягнень та навчання. Останній був вченим з енциклопедичними знаннями з теології, філософії, історії, літератури, математики, астрономії тощо, Ф. Прокопович вперше почав викладати у Києві теоретичну фізику та математичні науки [34].

В Академії студенти вчили мови: грецьку, латину, німецьку, а з початку XXVII ст. – французьку. Про міжнародний статус Академії свідчить той факт, що до неї вступали студенти з-за кордону: болгари, серби, румуни, навіть греки та араби та інші. Українців використовували як: вчителів, дипломатів, перекладачів, редакторів та коректорів та інших державних службовців. Представники старшини також не відставали в освіті, чимало з них знали крім латини ще по дві чи й три мови: німецьку, французьку, італійську. Загалом, у той час в Академії а в інших навчальних закладах прийом на навчання був дуже демократичним, бо туди могли вступати як діти старшини та шляхтичі так і прості козаки. При цьому, грамотною була більша частина українського населення. У козацьку добу при кожній парафії, монастирі, на навіть на хуторах існували школи. Наступним за величиною та значенням освітнім центром був Чернігів [32, с. 72-73].

Академія за часів І. Мазепи мала загальнонаціональний характер. Тут була «кузня кадрів» для гетьманської (державної та військової служби), тут навчалися нащадки фактично усіх родин генеральної старшини та полковників, які потім ставали державними, культурними, церковними діячами: Войнаровські, Полуботки, Ханенки, Лизогуби, Горленки, Мировичі, Скоропадські, Ломиковські, Берли, Туранські, Новицькі, Голуби, Маркевичі та інші. І саме тут – у стінах Академії, формувалися ідеї, які визначали ідеологію тогочасної козацької аристократії та мали значний вплив на українську державну політику, зароджувалися традиції українського державного управління [34].

Безперечно, що Академія була саме тією «лабораторією», у якій Мазепа створював та ростив державницьку ідею, навколо якої плекав те молоде покоління, яке мало розпочати нову добу для України. Часто українські вчені та студенти продовжували навчання у закордонних вузах, що свідчить про взаємний вплив та обмін. До прикладу, Феофан Прокопович навчався в академії св. Атанасія у Римі та в університеті в Кенігсбергу [32, с. 71].

Освітня та культурна політика Гетьмана Мазепи мала на меті ізоляцію української молоді від впливу західноєвропейської науки. Навпаки в останні роки свого гетьманування він охоче посилав старшинську молодь, яка вже пройшла світський курс навчання у Києві, продовжувати науку у Львові, ймовірно, у Єзуїтській колегії. До прикладу, у Львові навчалися сини та онук генерального обозного Ломиковського, свояки Мазепи – Топольницький, Самійленко та інші. Оглоблин вважав, що культурною політикою Мазепа провадив ідею приєднання до Гетьманщини Правобережної України, орієнтацію на Захід [34].

Насамперед для освітніх потреб розроблялися та видавалися підручники та книжки, значного розвитку отримала історична наука, про що ми детальніше зупинимося у наступному розділі. Також зазначимо, що внаслідок цілеспрямованої державної політики гетьмана І. Мазепи у сфері науки, освіти, виховання, сформувалася ідея національної держави. У цьому контексті варто відзначити працю С. Величка «Сказаніє о війні козацькій», яка має не лише значну літературну і джерельну вартість, алей відзначається патріотизмом. Величко пише про Україну як про мати нашу та милу вітчизну, а сама назва «Україна» стає об'єднуючою назвою усіх «козацьких земель» [32, с. 72].

Багато досліджень зроблено стосовно, так званого, «мазепинського» барокко у архітектурі, образотворчому мистецтві, літературі, тощо, про що ми детальніше розглянемо у наступному розділі цієї роботи. Однак, варто зазначити, власний стиль, який сформувався у добу гетьманства І. Мазепи, виявився не лише у різних видах мистецтва та архітектури, але в усьому культурному житті тогочасної України. Українське барокко було схожим на

свого близького родича – західноєвропейського, але, водночас, це – глибоко національний стиль, який у часи Мазепи досяг вершини свого розквіту, зокрема в архітектурі. Але цей культурний стиль відображав духовне прагнення до розбурхання уяви та викликав сильне враження, хвилювання. Також ж була і політика Гетьмана Івана Мазепи, яка мала на меті викликати у широких мас певні плани та жадання – прагнення громади до своєї не лише матеріальної свободи, а й духовної, національної, політичної незалежності. Саме тому, на думку Оглоблина, І. Мазепа відроджував ідею Києва як другого Єрусалима», відновлював та будував церкви, заохочував до творення у всіх галузях мистецтва, науки, зокрема історичної. Щоб відродити не лише культурну та релігійну спадщину, але й державницьку ідею у новому часі [34].

Отже, не зважаючи на катастрофу поразки у шведській, а точніше в українсько-московській війні, державотворча політика Мазепи пережила десятиліття поневолення та русифікації на тому ідейно-культурному капіталі, який залишився від доби «мазепинського барокко», стала тією спадщиною, тим ґрунтом, на якому вирости люди нового формату, здатні до втілення цієї ідеї в життя, до боротьби за незалежну Українську державу.

Розділ 2. Основні напрямки доброчинної діяльності Івана Мазепи в роки гетьманства (1687 – 1709)

2.1. Формування меценатського світогляду гетьмана (1639 – 1686)

Говорячи про доброчинну діяльність Івана Мазепи слід зазначити, що він був досить заможною людиною вже з народження, отримав гарне виховання в українських шляхетських традиціях та найкращу освіту того часу, як в Україні, так і за кордоном.

Меценатство для нього – це не примха магната, не бажання здобути дешеву популярність та славу, а внутрішня потреба культурної, освіченої та віруючої людини. Він не лише особисто опікувався церквами, освітніми закладами, книгодрукуванням тощо, а й задавав тон у справі благодійництва для всієї козацької старшини, подаючи приклад, надихаючи на доброчинність. Це було у той час нормою, невід'ємним атрибутом життя та діяльності людей, які належали до української національної еліти. Та навіть більше – свідомо державницька політика [66, с. 34-37].

Для того, щоб зрозуміти мотиви та природу культурного та патріотичного світобачення Івана Мазепи мусимо коротко звернутися до його біографії та походження. Зокрема зазначимо, що старовинний рід Мазеп-Колодинських, окремі дослідники відносять до князівського, спираючись на схожість герба Івана Мазепи [див. додаток Б] із гербом Курцевичів, що є нащадками Коріята Гедиміновича, однак дана версія більше нічим не підтверджена. Згідно із документальними відомостями XVI ст. – пращур гетьмана на ім'я Микола у 1544 р. отримав маєток Мазепинці, що на Київщині, від польського короля Сигізмунда I. За що був змушений нести кінну службу в місцевого старости. Королем Сигізмундом II Августом було підтверджено це володіння для наступного Мазепи – Михайла у 1572 р.. Далі від короля Генріха Валуа Мазепи отримали привілей на село Пісочне біля Любомира. Звичайно, що чоловіки з роду Мазеп були козаками. Теодор Мазепа (син Михайла), який брав участь у козацьких повстаннях Косинського, Лободи, Наливайка, згадуваний у

літописах як полковник, був засуджений поляками до смертної кари (1597 р.). Мазепинці успадкував його молодший брат – Микола, син якого Степан Адам Мазепа був батьком майбутнього гетьмана Івана Мазепи. У 1659 р. король Ян-Казимир підтвердив Степану родове посідання в Мазепинцях та перевів маєток у вічне володіння – дідизну, а у 1662 р. титулував його чернігівським підчашим. І маєток і посаду після смерті батька отримав Іван Мазепа. Батько колись пристав до козаків і був прихильником федеративного союзу із Польщею, а не московією. Тому не дивно, що дитинство Іван (орієнтовно 1639-1640 р.н.) провів у вирі козацького життя. На Білоцерківщині розміщувався козацький реєстровий полк, очевидно, що ще підлітком він спостерігав події визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, займався козацьким вишколом: навчився їздити верхи, володів шаблею, рушницею та пістолем [49, с. 332].

Початкову освіту Іван Мазепа отримав у школі Київського братства, далі закінчив Києво-Могилянський колегіум, продовжив навчання у Єзуїтській колегії у Варшаві [22].

Є також відомості про те, що якийсь Іван час навчався у Кракові. У 1656 р. здібний юнак стає стараннями батька джурою польського короля, який вислав його та ще кількох молодиків до Голландії студіювати артилерію. Цікаво, що у місті Девентер зберігся реєстр студентів – «Хезелен Бук», у якому Мазепа зареєструвався як «Йоаннес Колдінський нобілес польонус». Навчаючись та подорожуючи за кордоном, Мазепа відвідав Німеччину, Францію, Італію, досконало вивчив латинську, німецьку та польську мови, добре знав італійську, голландську, французьку і татарську мови [1, с. 21].

Загалом, Іван Мазепа навчався у Німеччині, Голландії, Італії та Франції протягом трьох років, здобувши не лише блискучу європейську освіту, а й корисний досвід європейського життя – політичного та культурного [42].

Іван Мазепа після навчання кілька років служив при королівському дворі пажем, а потім виконував численні доручення Яна Казимира і як посланець, і як «очі та вуха» короля, а пізніше був офіцером королівської гвардії. Попри усі романтичні історії про причини залишення Іваном королівської служби,

візьмемо до уваги версію Павленка про те, що його перебування при королівському дворі було успішним та дало можливість набути важливого політичного, дипломатичного військового та культурного досвіду, що мало великий позитивний вплив на його подальшу кар'єру [29, с. 31-32].

Формування національно-політичних переконань І. Мазепи відбувалося під час служби при гетьманах П. Дорошенкові та І. Самойловичеві, які мали програми відродження самостійної й соборної української держави. Відомо, що у 1669 р. Іван Мазепа з'явився у Чигирині, ставши з часом одним з найближчих людей до П. Дорошенка. Ймовірно, що при Дорошенкові він був ротмістром надвірної корогви, що сучасною мовою означає посаду начальника гетьманської охорони. Це свідчить про близькість Мазепи до гетьмана. Крім того, він приймав участь у посольствах, зокрема, до Криму [2, с. 34].

Досліджуючи природу Мазепинських багатств, які він щедро вкладав у культурну розбудову держави, жертвуючи також і власні кошти на будівництво церков, розвиток освіти, мистецтва, книгодрукування тощо, В. Шевчук зазначав, що з'явившись на Лівобережжі тридцятип'ятилітнім бранцем, Мазепа зовсім не був бідним. Хоча його батьківські статки і залишилися на «польському» боці, Іван зміг не лише заплатити за себе викуп (таке припущення висловлюють окремі дослідники, зокрема, В. Шевчук – прим. автора), але й розвинути досить прибуткові власні підприємства. На кошти, які він отримував як і інша старшина – рангові утримання – він розвивав млини, папірню та інше. [35, с. 308-309].

Перебуваючи на службі спочатку у Дорошенка, а потім у Самойловича, Мазепа з небагатого «гетьманського дворянина» стає поступово поважною людиною із значними маєтностями на Лівобережжі (на той час володіння на Правобережжі були для нього втрачені та розорені війною). Відомо, що Івану Мазепі було надано у володіння село Малий Самбір (Прилуцького полку), згодом він купив село Кочурівку та хутір Поросючку (Ніжинського полку), йому ж належало також село Ядлівка (Переяславського полку) [19, с. 15-16].

На початок XVIII ст. гетьман Іван Мазепа був в Україні найбагатшою людиною та мав найбільшу владу. З такими фінансами та можливостями він не мав особистого інтересу у союзі зі Швецією, а дбав про незалежність України та майбутнє держави [33, с. 251].

Саме задля майбутніх поколінь гетьман розбудовував українську православну церкву, як у духовному, так і у матеріальному вимірах, національну освіту та книгодрукування українською мовою, сприяв розвитку літератури та науки, зокрема, історії, щедро витрачаючи на це як державні кошти, так і власні.

Козацька держава, маючи значні витрати на утримання адміністрації, чиновників, суду, війська, виробництво зброї тощо, мала дбати і про свої доходи. Надходження до державної скарбниці за часів Мазепа були з різних джерел, зокрема від оренди на землю, податків на виробництво та торгівлю, митні збори тощо. Як вже зазначалося у попередньому розділі, індустриальне виробництво у ті часи було зосереджене не лише у руках представників заможних верств населення, козацької старшини, але й при монастирях. А млини використовувалися не лише для виготовлення борошна, але й устатковувалися валами для вироблення паперу, сукна, порошу. Україна вела жваву торгівлю з сусідами, експортуючи: худобу, шкіру, сало, олію, мед, віск, вовну, щетину, зерно, коноплю, горілку, тютюн, смолу, дьоготь, селітру, поташ тощо; імпортуючи текстиль, предмети розкоші, столове срібло, залізні вироби, зброю та упряж, Крім того, транзитом проходили товари з Криму тощо [26].

До прикладу, оренда, за даними Бендерівської комісії, щорічно приносила в казну близько 180 тис. злотих, а митні збори — 60 тис. [15, с. 130]. Ставши гетьманом І. Мазепа розпоряджався не лише власними коштами, а й багатствами Козацької держави. Таку традицію започаткував Б. Хмельницький, який розпоряджався казною держави, не будучи її власником, була навіть окрема посада – генерального підскарбія [48, с. 309].

За правління Мазепи Гетьманській державі вдалося зберегти господарську та торгову самостійність, але вже у першій половині XVIII ст. українська економіка стала цілком залежною від Москви – колоніальною [50].

Тим самим, Іван Мазепа не лише зберігав, але й примножив державну скарбницю. Про що йдеться у звіті, згаданій Бендерівської комісії по смерті гетьмана. Зокрема, що гроші зібрані усіма попередніми гетьманами, які потрапили до гетьмана Мазепи у вигляді військового скарбу, були ним збережені і все золото та дорогі камені привезені ним до Бендер. Окрім того, що було втрачено під час відступу у Києві та Батурині, в інших містах та церквах [26, с. 310].

Як казну, так і культурну традицію, закладену на початку XVII ст. іншим гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним, з самого початку своєї політичної діяльності продовжив Іван Мазепа. Він проявив себе не лише як великий благодійник православної церкви, а покровитель національного мистецтва, освіти, культури та науки [66, с. 74].

Він був не лише державним діячем, полководцем, політиком найвищого ґатунку та вправним дипломатом тодішньої Європи. Водночас Мазепа – це і поет, і освічений поліглот, і знавець літератури, і незрівняний промовець. Його історична ерудиція викликала захоплення у всіх з ким він спілкувався. Мазепа був поціновувачем мистецтва та майстром епістолярного жанру. Гетьман також був власником великої та цінної бібліотеки з інкунабулами, раритетними виданнями на багатьох мовах, старовинними рукописам. У сучасників він викликав захоплення, симпатію й безмежну довіру. Його відданість, могутній дух та готовність до самопожертви заради великої патріотичній ідеї надихав інших. Такий європеець з відблиском епохи ренесансу, палкий патріот очолював Гетьманську державу та розбудовував її незалежність, економіку, військо, культуру, освіту, мистецтво із 1687 до 1709 р. [49, с. 327-328].

Важливо, що особистий приклад Гетьмана Мазепи наслідували й інші заможні представники української еліти. Він, так би мовити, увів моду на добродійність. Меценатством займалася генеральна та полкова старшина: В.

Кочубей, К. Мокієвський, В. Дунин-Борковський, Г. Коровченко, П. Герцик, родина Сулими, які будували своїм коштом храми та для увіковічення пам'яті про свою благодійність вміщували на стінах тих храмів свої герби, гравюри та портрети [49, с. 314].

Звичайно, що сам гетьман Іван Мазепа як меценат української культури не має рівних собі в історії козацької України. Однак, вже згадані нами та інші численні представники старшинської аристократії та духовенства також були видатними благодійниками та засновниками церков і монастирів. Варто додати також, до прикладу, імена таких генеральних старшин та полковників: М. Миклашевський (Київ, Глухів), І. Мирович (Переяслав), І. Іскра (Полтава), Д. Горленко (Густинський монастир), М. Борохович, представників династій Гамаліїв, Лизогубів та інших. Мотиви пожертв, характери та доля цих людей були різними, але не одне покоління священників та мирян із вдячністю згадувало і згадуватиме їх у побудованих та оздоблених ними храмах [19, с. 110]. Дослідники вважають меценатство гетьмана Івана Мазепи не лише його особистою справою, а й державною політикою великого стратега, який будучи обмеженим обставинами, шляхом культурного будівництва, будував свою українську державу [50].

2.2. Фінансування реставрації і будівництва церковних та монастирських храмів

За перехід Мазепи на бік Карла XII у листопаді 1708 р. за наказом Петра I гетьмана заочно позбавили булави та усіх нагород, а для залякування християн-українців також піддали анафемі – церковному прокляттю. Анафему Мазепі виголошували з моменту повного поглинання Гетьманщини до складу московської імперії у першу неділю Великого посту не лише у кафедральному соборі Києва, але й Переяслава та Чернігова. До речі, Вселенські Патріархи Кипріан і Афанасій цієї анафемі не визнали [22]. Анафему було знято аж через 210 років як неправомірну та антицерковну акцію. Вселенською церквою було визнано оголошення такої анафемі як підкорення церкви не законам Божим, а законам сатрапа (царя Петра I).

У 1918 р. у Києво-Софійському соборі Українською автокефальною церквою було знято анафему щодо Івана Мазепи [49, с. 357].

Як бачимо політичні погляди І. Мазепи та його діяння спрямовані на здобуття Україною незалежності від Москви стали причиною не лише для викривлення історичного портрету гетьмана, але й знецінення усієї його діяльності, зокрема, благодійності на користь розбудови української православної церкви.

Описуючи постать Івана Мазепи та його діяльність на посту гетьмана, М. Грушевський зазначав, що характерною особливістю його правління була прихильність до церкви та тісно пов'язаної з нею тогочасною культурою українського життя. На думку вченого, Мазепа ніби хотів спростувати упередженість проти себе, як людини чужої. Тому з перших років свого гетьманування з небаченою енергією та щедрістю він створював цілий ряд величних та розкішних для свого часу споруд, загалом – церковних. Мазепа щедро нагороджував найповажніші і невеличкі церкви, монастирі України пожертвами та багатими подарунками. Грушевський на початку ХХ ст. стверджував, що навіть тоді, після усіх офіційних переслідувань та анафеми, що звалилися на ім'я та пам'ять Івана Мазепи, починаючи з центру церковного життя України – Києва, закінчуючи різними полковими і неполковими містами і селами, знаходимо чимало мазепинських споруд, традицій, жертв, що звеличували могутність, багатство, великодушність та щедрість «ясновельможного» гетьмана [17, с. 200 – 201].

Іван Мазепа був вихований в українській православній традиції завдяки своїй матері та за її прикладом став меценатом церкви. Марія Мазепа походить з українського шляхетського роду Мокевських, вона дотримувалася у сім'ї традиції давнього українського шляхетства, залишаючись вірною прадідівській вірі. Це була не лише освічена, а й смілива, тверда духом і дуже діяльна жінка, свідомо патріотка. Вона проявляла палку прихильність до православної віри, була «сестрою» Луцького православного братства, а ставши удовою, постриглася в черниці під іменем Магдалина [20, с. 24-25].

Вона була одночасно ігуменею Київського Флорово-Вознесенського монастиря та настоятелькою глухівського монастиря. У Флоро-Вознесенському монастирі на її кошти була побудована кам'яна церква. Обидві сестри Івана – Олесь та Маріана (Марта) за прикладом матері також постриглися у черниці. З матір'ю Мазепа підтримував теплі стосунки до її кончини у віці 90 років (1707 р.), вона допомагала йому мудрими порадами, вона мала на нього великий вплив. Саме мати відправила Івана вчитися до Києво-Могилянської колегії, де викладачами були православні професори [49, с. 333].

Усі пожертви Івана Мазепи у грошовому вимірі важко поррахувати, адже козацьку столицю Батурин було спалено, монастирі розорено, а майже все, що не було знищено, перевезли до Москви. Однак, у результаті активної будівничої діяльності гетьмана Київ за невеликий проміжок часу засяяв позолотою бань відновлених та новозбудованих соборів. Добродійна діяльність Івана Мазепи не обмежувалась лише Києвом, за його сприяння та його коштом змінили своє обличчя багато міст Гетьманщини [38, с. 42].

Сучасні популярні джерела пишуть, до прикладу, про 73 тисячі золотих, які гетьман виділив на будівництво Лаврської дзвіниці (Київ), 50 тисяч золотих – на відбудову Софіївського собору у стилі українського барокко, лише на будівництво навколо Києво-Печерської Лаври муру було витрачено фантастичну на ті часи суму в 1 мільйон золотих [22].

І це зовсім не вигадка, у записах вже згаданої Бендерівської комісії, козацька старшина після смерті Івана Мазепи намагалася задокументувати всі добродійні видатки гетьмана з державної казни за одинадцять років (1698-1708 р.р.). Звичайно, що усього не змогли пригадати, але навіть те про, що засвідчено у документі вражає. В. Шевчук подає майже весь виклад комісії, серед пожертв знаходимо і будівництво Лаврського муру за мільйон злотих та багато іншого. До прикладу, найдорожчі: позолочення бані Лаврської церкви – 20 500 дукатів, церква Київської колегії з гімназіями – понад 200 000 злотих, фундація єпископського собору з монастирями в Переяславі – понад 300 000 злотих, церква у Глухові та церква св. Троїці у Батурині – по близько 20 000 злотих

кожна. Були вказані і менші пожертви по 15 тис., 10 тис. чи 5 000 злотих на зведення, відновлення, оздоблення церков. Але у сумі це теж були значні кошти бо, так би мовити об'єктів будівництва та реставрації, було дуже багато [48, с. 313].

Коштовними також були і подарунки, зроблені Мазепою церквам у вигляді оздоблення, церковних речей, до прикладу, для Печерської церкви: великий срібний свічник – 2000 імперіалів; золота чаша й золота оправа для Євангелія – 2400 дукатів.; золота митра – 3000 дукатів тощо. Відомо про кошти, виділені на покращення умов проживання монахів та студентів. До звіту Бандерівської комісії не увійшли щедрі пожертви гетьмана багатьом іншим монастирям, церквам, духовенству, благодійним та освітнім закладам. До прикладу, Гетьман І. Мазепа щороку давав на київських бурсаків (студентів) 1000 золотих, на Густинський монастир – 500 золотих. А видані Мазепою Печерському монастиреві 180 000 імперіалів були skonфісковані у 1708 р. російським урядом. Загалом, за підрахунками козацької старшини, що були зроблені після смерті І. Мазепи, за двадцять років свого гетьманування він витратив на меценатські цілі щонайменше 9 243 000 золотих, 1 110 900 дукатів та 186 000 імперіалів [22].

Про витрати гетьмана на церковне будівництво свідчать також і його державні акти – універсали. Так, з універсалу І. Мазепи від 30 вересня 1700 р. (№ 325) дізнаємося про відновлення Переяславського єпископства, для якого гетьманським коштом було збудовано Вознесенську церкву, а також за ним закріплено маєтності, що раніше належали Трахтемирівському монастиреві [2, 350].

Коштом гетьмана Мазепи було збудовано, реставровано, оздоблено чимало церковних споруд. Серед найвідоміших: будівлі у монастирях – Києво-Печерська Лавра, Золотоверхо-Михайлівський, Кирилівський, Пустинно-Миколаєвський, Глухівський, Братський Богоявленський, Батуринський Крупницький, Чернігівський Троїцько-Іллінський, Густинський, Лубенський Мгарський, Бахмацький, Петропавлівський, Домницький, Любенський,

Макошинський, Каменський; кафедральні собори – у Києві (Святої Софії), Чернігові та Переяславі; церкви у Батурині, Дігтярівці та інші [51].

Масштаби культурницької політики та й меценатської діяльності гетьмана Івана Мазепи вражають. Варто зазначити, що загалом в опублікованих джерелах містяться згадки про 220 церков, збудованих у період з 1687 р. по 1709 р. Реальна ж цифра за той же період, ймовірно, у двічі чи навіть тричі вища. За підрахунками, до прикладу С. Павленка, сам гетьман Мазепа патрунував будівництво та реставрацію 43 православних українських храмів [38, с. 42].

З особистої ініціативи гетьмана були відкриті Путинно-Микільський та Домницький монастирі, а з його відома: Канівський, Вознесенський, Кам'янський Успенський, Петропавлівський, Корсунський Онуфрієвський, Чигиринський, Золотоніський, Ірданський, Данилівський, Каташинський Михайлівський, Жаботинський, Любецький монастирі. При цьому, збільшення монастирських та церковних землеволодінь завдяки щедрим універсалам гетьмана Івана Мазепи, не лише давало їм можливість безбідного існування та самозабезпечення, але й акумулювало кошти для ремонту та оновлення іконостасів, дзвонів, дзвіниць та інших приміщень, виготовлення та купівлі інших церковних речей [35, с. 7].

Сучасні дослідники подають перелік – понад 50 культових споруд, збудованих чи відреставрованих коштом гетьмана Івана Мазепи (Додаток В). При цьому, що є дуже болючим питанням для українців саме під час російсько-української війни, досі значну частину цих храмів займає РПЦ Московського патріархату, у якому досі священники продовжують проклинати ім'я християнського мецената Івана Мазепи. Отриманням Томосу про духовну незалежність від московії Православна Церква України розірвала колоніальні пута. Настав час відновити чесне ім'я гетьмана Івана Мазепи та історичну справедливість – повернути збудовані та відновлені ним святі храми у лоно Православної Церкви України [16].

Велика кількість храмів, зведених І. Мазепою, свідчить не лише про грандіозне будівництво, але й про високий технічний та мистецький рівень.

Створений тогочасним будівництвом особливий, оригінальний тип будівель, своєрідні технічні засоби, використання місцевих матеріалів, самобутні архітектурні форми та деталі, прикраси, що відображали національний стиль – усе це укупі із прикладним мистецтвом тієї доби у світової літературі називається козацьким або мазепинським барокко [32, с. 67-68].

Історики мистецтва вважають, що мазепинське барокко – це оригінальний та блискучий синтез західноєвропейських бароккових форм та українських місцевих мистецьких традицій. Ці традиції своїм корінням сягають домурованих церков княжої доби та органічно поєднуються з народними дерев'яними церквами. Це стосується не тільки відреставрованих давніх церков Києва й Чернігова, що були перебудовані у стилі барокко за гетьманування Мазепи, але й нових будов Гетьмана. Одні з них були створені цілком у стилі й дусі барокко, як до прикладу, Мгарський собор, або ж шляхом синтезу бароккової базиліки та української народної дерев'яної церкви, як до прикладу, Всесвятська церква Печерської лаври. Оглоблин, зазначав, що барокко не було чужорідним добром, занесеним на український ґрунт. Посилаючись на інших дослідників, таких як Д. Антонович [66, с. 87], вважав, що архітектура у стилі барокко в Україні не являє собою жодних чужих, імпортованих форм, а органічно, внаслідок історичного споріднення певних стилістичних основних рис вростає у традицію старовізантійського будівельного мистецтва. Саме різноманітність українського барокко та одночасно – обмеженість двома головними архітектурними формами є доказом того, що мазепинське або козацьке барокко було справді суто українським стилем. Ця унікальність та відповідність одночасно національним традиціям та вимогам часу забезпечили панування цього стилю не тільки в українській архітектурі та в образотворчому мистецтві впродовж майже усього XVIII ст., але і поширенню його мистецького впливу на Схід [22].

У стилі козацького барокко було зведено чимало світських, зокрема освітніх споруд. Серед них: Чернігівський колегіум, приміщення якого також збудовані коштом Мазепи [Див. додаток Г] та побудований у передмісті

козацької столиці Батурина справжній гетьманський палац Івана Мазепи [див. Додаток Г].

Палац за наказом Петра I був знищений разом із Батурином – блискучою столицею Гетьманщини. У шведських архівах збереглися креслення палацу, судячи з яких він був побудований в стилі бароко та конструктивні рішення, що були революційними революційні для тогочасної української світської архітектури – до прикладу, балочні перекриття. Внутрішнє оздоблення також було вишуканим, до прикладу, кімнати були прикрашені кахлями голландського типу, палітра кольорів яких була близько восьми [38, с. 42].

Варто зазначити, що Іван Мазепа залишив по собі пам'ять як меценат і в іноземних православних церквах. Так, серед найвідоміших і досі збережених подарунків гетьмана іноземним православним патріархатам є срібний антимінс, який зберігається в м. Єрусалимі у вівтарі грецького православного собору Воскресіння при Гробі Господньому та Євангеліє арабською мовою, що виготовлене коштом І. Мазепи в м. Алеппо ще у 1708 для потреб православних сирійців [46].

За дослідженнями Б. Крупницького, І. Мазепа давав щедрі пожертви на храми за межами України. Так, його коштом будували і прикрашали собори та церкви в Росії (м. Рильськ), в Речі Посполитій (м. Вільно), на Близькому Сході. До прикладу, церква у Вільно отримала 3000 золотих. А православні патріархи Сходу, подорожуючи українськими землями, мали надію зібрати трохи пожертв. Гетьман Мазепа виправдовував їхні сподівання. До прикладу, Єрусалимський патріарх Хрисанф, відвідавши Батурин (1701 р.) отримав на ремонт монастиря Св. Сави 50 000 золотих, згодом Мазепа вислав йому ще 30 000. А патріарх Афанасій, отримавши від гетьмана 3000 золотих, написав передмову до вищезгаданого сирійського Євангелія, у якій прославляв мудрість, побожність та щедрість гетьмана, за якого молитимуться всі православні священники у всіх землях Османської імперії [44].

Отже, Іван Мазепа зробив значний внесок у становлення та розвиток української православної церкви. Він як меценат та будівничий церков,

монастирів, світських споруд, сприяв появі та розквіту унікального та суто національного архітектурного стилю – українського або мазепинського барокко, що до нинішнього часу свідчить про високий культурний, духовний та економічний розквіт Гетьманщини.

2.3. Благодійний внесок у розвиток освіти, науки і книгодрукування.

Іван Мазепа тісно пов'язаний із чи не найвидатнішим першим вищим навчальним закладом України – Києво-Могилянською академією. Академія виникла з Київської братської школи (1615 р.), яка у 1632 р. об'єдналася з Лаврською школою, а після підписання Гадяцького договору (1658 р.) тоді вже Києво-Могилянська колегія була прирівняна до вищих європейських навчальних закладів. Її статус підтверджували свого часу і польські і російські документи. Тривалий час Київська академія була єдиною у всій Східній Європі, найкращою за рівнем викладання, осередком освіти та мистецтва, центром науки. Наплив бажаючих навчатися навіть з-за кордону був таким великим, що довелося запровадити обмеження для вступників [49, с. 26].

Визначальну роль відіграв гетьман Мазепа у розвитку Києво-Братської школи, а далі колегії. Саме за сприяння та допомоги Івана Мазепи цей навчальний заклад отримав статус академії та відомий нам як Києво-Могилянська академія. Перелік видатних студентів цього навчального закладу вражаючий, серед них: Іван Мазепа, Павло Полуботок, Іван Скоропадський, Пилип Орлик та Іван Самойлович. В академії навчалися композитори Максим Березовський та Артемій Ведель, архітектор Іван Григорович-Барський, філософ Григорій Сковорода та інші. Одним із найвідоміших зі студентів Могилянки був і видатний український історик автор «Літопису» Самійло Величко, його праця стала першим систематизованим викладом історії української козацької держави. До речі, саме завдяки перевиданню «Літопису» (2020 р.) вперше стали доступними документи стосовно особистості І. Мазепи, які колись були вилучені цензурою російської імперії [21].

Дослідники вважають, що саме Іван Мазепа зробив для розвитку та піднесення Києво-Могилянської академії (колегії). Впродовж 20 років його

гетьманування із державної скарбниці для потреб академії щорічно виділялося тисяча дукатів. Крім того, для ведення господарства та отримання прибутку гетьман не лише повернув колегії те, що було надано їй попередніми гетьманами, але й додатково надав у спільне володіння із Києво-Братським монастирем: три села, містечко Стайки а також 16 дворів з садибами у м. Києві. Також Мазепа займався будівництвом для монастиря та академії, зокрема, збудував на місці дерев'яної церкви кам'яний храм – Києво-Братський Богоявленський. Він розпочав спорудження двоповерхового навчального корпусу, який і нині називають мазепинським [49, с. 32].

Зважаючи на особистий вклад Мазепи у розбудову Києво-Могилянської академії, Варлаам Ясинський називає його «особливим обновителем, промислинником і благодітелем Братського монастиря», Антоній Стаховський іменував академію «Києво-Могилянськими Афінами», які «щедрою десницею Вашею Панскою (Мазепи)» укріплені кам'яними спорудами та правами, а Т. Прокопович писав про гетьмана, що він є «ктитором преславної Академії». Окрім подарованих маєтків (сіл та садиб), будівництва навчального корпусу та різних подарунків (книг), Мазепа не лише повсякчасно піклувався про академію та її студентів, він часто особисто відвідував її, був присутнім на диспутах та виставах [22].

У вдячність за ктиторську опіку Києво-Могилянська академія взяла «псевдонім» самого гетьмана Мазепи, називаючись Могило-Мазепинською (1704-1708 р.р.). Після виступу проти Москви ім'я Івана Мазепи було викреслене з назви академії, як, за словами дослідників О. Златогорського та О. Огнєвої, чорнилом були викреслені згадки про нього в українських виданнях, що досі зберігаються у московії [39].

Києво-Могилянська Академія була не єдиним вищим учбовим закладом Гетьманщини. Стараннями Л. Барановича та за підтримки І. Мазепи у Новгород-Сіверському була закладена школа (1689 р.), яка у 1700 р. була перенесена до Чернігова і вже там розбудована до рівня школи вищого типу.

Чернігівській «Колегіум», об'єднував у той час гурт визначних вчених: Лазар Баранович, Семен Ялинський, Іван Максимович та інші [32, с. 73].

З допомогою Мазепи та під його опікою Чернігівська колегія швидко виросла у новий академічний осередок. Вона розташовувалася при Борисоглібському монастирі і спочатку мала лише три класи, а з 1705 р., отримавши новий корпус, збудований коштом Гетьмана, розширилася і територіально, і академічно у шість класів. У планах було відкрити школу колегіального типу і при новій єпископській кафедрі у Переяславі [22]. Відповідно до згаданої праці монаха А. Стаховського «Зерцало від писання божественного», до доброчинства Івана Мазепи належить також заснування колегіуму – «латинської школи» у Харкові (1689 р.) [46].

Діяльність київського та чернігівського академічних осередків сприяла розвиткові науки та літератури в Україні. Для забезпечення освіти з'являються академічні курси – підручники – з філософії, теології, риторики, піітики (поетики), діалектики тощо, поруч із цим були написані такі монументальні твори: богословський трактат «De processione Spiritus Sancti» (1682 р.) Адама Зернікау, «Четы-Минеї» Дмитра Туптала (1684-1705 р.), праці інших вчених теологів, філософів мазепинської доби: С. Яворського, Т. Прокоповича, І. Максимовича [26].

Фінансові вкладення гетьмана у Київську та Чернігівську академії свідчать про те, що наука, пов'язана із шкільництвом, користувалася його найбільшою підтримкою. В академії, як і у високих школах Західної Європи, учили всім тим наукам, які були відомі на той час. Як вже зазначалося, окрім чисто релігійних та філософських дисциплін, вивчали іноземні мови та природничі науки, математику, будівельну справу, астрономію, малярство, навіть граверство [38, с. 40-41].

Усі вагомні релігійні, філософські та полемічні, трактати, підручники з природознавства, математики, медицини, архітектури, фортифікації, військової справи, красномовства, мовознавства, поетики, виховання, лексикони і словники, які були відомі та визнані у рукописах та друкованих книжках на

просторах Східної Європи – або походили з України, або були пов’язані з Київською Академією, або з українською вченістю, загалом. До прикладу, підручник «Арифметика» (поч. XVIII ст.), у якому були вміщені всі математичні науки: нижча та вища математика, геометрія, астрономія та землемерство, був укладений учнем Київської академії Л. Магницьким, а ілюстрований М. Тарнавським – українським гравером. За часів гетьманування Івана Мазепи в Україні були дуже кваліфіковані лікарі, педагоги, архітектори, митці та інші культурні діячі, що їх масово «виписували» (запрошували – прим. автора) до московщини. Часто ці спеціалісти, здобувши освіту в Київській академії, продовжували навчання за кордоном [32, с. 69-73].

Характерним для мазепинської доби був інтерес до історичних студій. Українська історична наука кінця XVII – початку XVIII ст. була тісно пов’язана з суспільно-політичним життям козацької гетьманської держави. Історичні матеріали та аргументи широко використовувались в українській політичній думці того часу. До прикладу, преамбула до Конституції «Пилипа Орлика» (Бендерської конституції 1710 р.), «Вивід прав України» того ж Пилипа Орлика, історичні ремінісценції в різних працях (листах) Мазепи, Орлика, Петрика, інших діячів. Дослідники стверджують, що у часи Гетьманщини усі визначні українські політики цікавилися історією, центром уваги якої була тема Хмельниччини – національно-визвольної боротьби українського народу. Саме на часи І. Мазепи припадає розквіт козацького літописання. І хоча історичні твори: «О початку и причинах войны Хмельницкого» Самовидця (Романа Ракушки), «Дѣйствія презѣльной и отъ начала поляковъ...1710» Григорія Граб’янки та «Сказаніе о войнѣ козацкой з поляками» Самійла Величка (1720 р.) – не вкладаються у хронологічні рамки мазепинської доби, вони є її яскравими прикладами [46].

«Мазепинський» погляд на історичні процеси міститься і у загальноісторичних оглядах, як до прикладу, «Лѣтописец си ест Кроника» ієромонаха Леонтія Боболинського (1699 р.). Інтерес до історичної науки проявили й інші відомі державні діячі, випускники Києво-Могилянської

академії: Павло Полуботок написав «Кронічку» (1452-1715), яку Яків Маркович пізніше вніс до свого «Діяріюшу», Лизогуб (не відомо який саме з братів – Яків чи Семен) написав Лизогубівський Літопис та інші [22].

Любов Мазепи до науки, письменства та книг проявилася і у його підтримці не лише освітньої, а й книговидавничої справи. Відомо, що чимало тогочасних літераторів присвячували І. Мазепі свої книжки. У передмові до трагікомедії «Володимир» (1705 р.) Феофан Прокопович дякує Мазепі – добродію і клитору, так само і Лаврентій Горка – у книзі «Йосиф Патріарх» (1708 р.). Достеменно не відомо, чим саме допомагав вказаним авторам гетьман, але наведемо один приклад стосовно вирішення прозаїчного питання – виробництва паперу для книгодрукування. Так, дізнавшись про проблеми та конфлікти у друкарні Чернігова, Мазепа вирішив проблему з виробництвом паперу. У 1689 р. у ранговому маєтку Івана Мазепи – у с. Білиці під Ямполем, розпочала роботу папірня, яка поставляла папір для Чернігівської друкарні, а можливо й інших. Водяні знаки з родовим гербом Мазепи зустрічаються, до прикладу, на сторінках поетичного видання 1705 р. «Зерцало от писання Божественного. Дослідники припускають, що це спричинило численні подяки від авторів книжок [35, с. 64-65].

Гетьман надавав матеріальну допомогу у будівництві приміщень для друкарень та купував для них устаткування. Ще за його життя було видано чимало цінних книг, зокрема: Києво-Печерський патерик (1702р.), Цвітну Тріюдь (1702), Служебник (1708), на престольне Євангеліє (1707) та інші [5, 30-31]. Інколи книголюб Мазепа особисто звертався за написанням чи перекладом книжок. Відомо, що на його прохання ченцями Крупицько-Батуринського монастиря було перекладено тлумачник Г. Двоєслова на книгу Іова, про що свідчить заголовок книги, яка вийшла друком у 1700 р. і широко використовувалася для духовних потреб мирян [36, с. 27].

Сучасники відзначали, що улюбленим заняттям І. Мазепи було колекціонування, зокрема, книжок. Дослідники наводять цитату французького дипломату Жана Балюза, що відвідав гетьмана в Батурині (1704 р.): «Володар

Мазепа показував свою збірку зброї, одну з найкращих, що я бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книги». Не дивно, що серед рідкісних та цінних книжок віднайдених Мазепою, було і безцінне «Пересопницьке» Євангеліє 1556-1561 р.р.. Книга опинилася у гетьмана Мазепи у 1701р., він її відреставрував, а згодом він подарував її кафедральній церкві в м. Переяславі, звідки вона перейшла до Полтавської духовної семінарії [32, с. 73].

Типовою є реакція на українські книжки російської церкви. Відомо, що ще у 1690 р. московський патріарх Іоаким ініціював засудження Собором українських книжок П. Могили, Л. Барановича, С. Полоцького, К. Старовецького, А. Радивиловського та інших, на яких було накладено анафему. Однак, незважаючи на це І. Мазепа став на їх захист – у Чернігівській друкарні продовжували видавати духовні, освітні та наукові книги, зокрема і вказаних авторів. Також він дав прихисток для роботи українському церковному діячу та письменнику Данилу Тупталу. За оцінками С. Павленка, за час гетьманства І. Мазепи у Чернігівській друкарні побачило світ близько 50 видань [36, с. 27].

Отже, меценатська діяльність Івана Мазепи у галузі освіти, науки та книгодрукування мала як особистий характер – пожертви, участь у заходах, покровительство, так і ознаки цілеспрямованої культурно-освітньої державної політики. Державна політика гетьмана Мазепи стосовно розвитку національної освіти реалізовувалася виданням державних-розпорядчих документів – універсалів, будівництві та зміцненні матеріально-технічної бази навчальних закладів державним коштом, зміцненню міжнародних зв'язків – своєрідний обмін студентами, розвитку книгодрукування, зокрема, підручників, а також у підтримці церков, як осередків усіх рівнів освіти.

2.4. Підтримка розвитку живопису, літератури, музики та інших видів мистецтва

Іван Мазепа був всебічно розвиненою та творчою особистістю. В його особі була щаслива сполука, активного учасника культурного процесу, творця та мецената – могутнього, багатого та щедрого. У його душі, релігія, культура та мистецтво, завжди займали важливе місце. Мазепа мав натуру поетичну та одночасно схильну до філософії. Він був непересічним поетом, у його політичній поезії «Думи» кожен рядок просякнутий щирими та глибокими почуттями, високим пафосом. Разом з тим його листи до Мотрі Кочубей сповнені високої поетичної прози – майже у кожному рядку відчувається пісенна ритміка, увінчана часом віршовою римою. Він був майстром слова як у промові політика, так і у листуванні, байдуже чи то особисте чи офіційне, так і в товариській розмові. Гетьман любив спів і музику, у резиденції була власна капела. Жодна муза у мистецтві не була йому невідомою чи чужою, а головне він мав тонке відчуття краси. І не важливо чи ця краса була втілена у камені будов, чи а оздобі гетьманських клейнодів, чи у металі зброї, чи у мистецькій шкіряній оправі книги та пергаменті давнього історичного документа [22].

Відомо, що Мазепа цінував людей мистецтва, а тому підтримував їх матеріально, надаючи їм маєтки та пільги. До прикладу, на прохання просвітера православної Успенської церкви у Полтаві та поета Івана Величковського гетьман звільнив його від сплати податків з власного млина. А ознайомившись із рукописом Опанаса Заруцького, Мазепа не лише зустрівся особисто з автором, але винагородив за його працю – подарував село Чорторию [35, с. 65].

У відповідь на утиски та цензуру московської влади на українських письменників та інших діячів, Іван Мазепа ставав на їх захист та підтримував матеріально. Так, він дав прихисток для роботи українському церковному діячу та письменнику Данилу Тупталу. У гетьманській резиденції оселився та працював та завершив своє восьмитомне дослідження щодо фортечного будівництва знаменитий архітектор та військовий інженер А. Зерникау.

У вдячність за благодійну допомогу та підтримку чимало письменників того часу присвячували гетьману свої книжки, зокрема: І. Орновський «Муза роксолянська» (1688 р.), С. Яворський «Луна голосу, що лунає в пустелі» (1689 р.), П. Орлик «Алцід російський» (1695 р.), А. Стаховський «Зеркало від писання» (1705 р.), П. Армашенко «Театр зголошеної слави» (1699 р.) [36, с. 27].

Українську літературу мазепинської доби репрезентують чимало письменників – духовних та світських, які працювали у різних літературних жанрах: поезії, прозі, драматургії. Твори тодішніх літераторів свідчать про поживлення літературного процесу в Україні. Зокрема, Д. Туптала – вірші, драма, казання, повість «Четї-Минеї»; вірші та казання І. Максимовича, С. Яворського; Т. Прокоповича – вірші, драма, казання; драма Л. Горки; казання А. Заруцького; вірші І. Величковського, П. Орлика, К. Зинов'єва, С. Мокрієвича а також вірші самого гетьмана Мазепи, які варті окремого дослідження. Українських істориків мазепинської доби цікавила Хмельниччина, письменники ж шукали своїх сюжетів глибше – у старовині княжих часів України-Руси. Зокрема, постаттю Володимира Великого, діяння якого як просвітителя та фундатора Київської християнської імперії – стали темою видатного літературного твору – трагідокомедії Т. Прокоповича «Володимир» (1705 р.) [22].

Відомий інтерес Мазепи до музики. За його особистого сприяння утворювались та функціонували ансамблі за народним зразком з сопілками, скрипками, бубнами, флюярами, басолями. Цікавим у даному контексті є універсал від 22 лютого 1705 р. (№ 418) писареві Стародубівського магістрату і ктитору церкви св. Іоанна Предтечі Різдва Григорієві Двиновському, яким прилучив до церкви музичний цех – скрипників, цимбалістів та дудників долучив до церкви на допомогу [2, с. 452].

Сьогодні непросто визначити, який саме ансамбль – український народний український чи, можливо, західноєвропейського типу, діяв при гетьманському палаці, але часто цитований істориками французький дипломат

Жан Балюз, згадував про італійських майстрів–музикантів у гетьманській резиденції, з якими Іван Мазепа розмовляв італійською мовою. За деякими свідченнями, Мазепа і сам добре грав на торбані (різновид кобзи). Чудовий хор, що був створений у Батурині, який спіткала гірка доля – у 1708 р. московити втрапили його регента, однак частина музик та хористів усе ж таки врятувалася [19, с. 106-107].

Музика та пісні розвивалися на ґрунті народного фольклору, маючи виховне значення та охоплюючи усі верстви населення. Про те, наскільки розвинулася у мазепинську добу українська музична творчість, свідчить документ – «Реєстр нотових тетрадей» Братського хору м. Львова (1697 р.). «Партерний» репертуар хору налічує 267 творів українських композиторів того часу [32, с. 69-71].

У мазепинську добу був значний запит на церковний живопис – іконопис, а також і на світський – портретний у жанрі, близькому до іконописного – парсуна. До наших днів, нажаль дійшло мало зразків тогочасного образотворчого мистецтва, відомі пізніші копії. Проте, збереглися деякі гравюри українських барокових майстрів того часу, бездоганні за технікою виконання на дереві та металі. Центрами українського граверства були Київ, Новгород-Сіверський та Чернігів. І хоча нам у спадок залишилося чимало церковних та світських речей, ювелірних виробів, тканин та вишивок, скляних предметів та інше, розвиток прикладного мистецтва того часу все ж таки залишається малодослідженим. Відомо, що своїми вишивками срібною ниткою славився Київський Лаврський дівочий монастир, ігуменею у якому була Марія-Магдалина (мати Мазепи). В музейних експозиціях зберігається кілька вишитих у той час плащаниць, церковних риз, «воздухів» тощо [28, с. 153-154].

Значний внесок зробив Мазепа у розвиток театрального та музичного мистецтва. У той час театр був поширений у формі шкільної та історичної драми, інтермедії, вертепу. Він був тісно пов'язаний із школою вищого типу. Тому меценатство Івана Мазепи на користь, до прикладу Київської Академії,

безсумнівно стосувалося і театру. У мазепинську добу шкільна драма не тільки набирає літературної ваги та вартості, але й вбирає у себе народний елемент.

Це яскраво прослідковується у популярній драмі Д. Туптала «Комедія на Різдво Христове» у сцені пастухів та ін. Цікаво, що вистави влаштовувалися пишно, з декораціями, реквізитом, костюмами та із доволі складними театральними ефектами. Про їхній технічний, художній та організаційний мистецький рівень свідчать, до прикладу, академічні «Тезиси», які виготовляли з нагоди диспутів в Академії. На «тезисах», окрім самої програми диспутів, вміщували навіть цілі літературні твори, присвячені, зокрема, гетьманові Мазепі та іншим видатним особам. Авторами «тезисів» були визначні українські гравери Д. Галятовський, І. Мирський, І. Мигура та інші, ці зразки граверського мистецтва визначалися майстерністю. Відбитки з «тезисів», виконані граверським способом, заздалегідь вивішували, як плакати чи афіші на брамі Братської (Академічної) церкви та на мурах Академії, роздавали гостям. Вважається, що такий звичай розвішування «тезисів» це – один з найранніших прикладів появи плакату (афіші) не лише в Україні, але і в Європі [32, с. 69-71].

Як вже зазначалося, гетьман особисто жертвував монастирям та церквам чимало коштовних речей, які важко навіть перелічити, зокрема книги, літургійний одяг, чаші тощо, ймовірно, усе виготовлено в Україні. Серед найцінніших: вівтар для Межигірського монастиря, сакос – єпископське вбрання для Софіївського кафедрального собору у Києві, срібна домовина для реліквії св. Варвари – монастирю св. Михайла в Києві, оздоблення вівтаря – Переяславському кафедральному монастирю, срібну оправу для ікони Богоматері – Чернігівському монастирю св. Іллі, а Печерському монастирю було подаровано золоту оправу для Євангелія, золоту чашу, золоту єпископську митру, срібне панікадило [38, с. 42].

Майстри виробляли не лише предмети з металу для побутового використання: кухлі, чарки, зброю, посуд, а для церковного ужитку – хрести канделябри, окуття дверей та інше, що мало багаті узорі, виконані у стилі

барокко. Чимало предметів було вирізано з дерева, як до прикладу, іконостаси у церквах.

Мистецтво іконопису також було піднесеним та використовувалось для різних потреб, часто у храмах зображали портрети благодійників – ктиторів, як до прикладу у Троїцькій церкві Києво-Печерської лаври. Модним за часів Мазепи було також мистецтво ритини (оформлення декоративних рам для картин та ікон – прим. автора), які виконували у дереві та з міді. В. Шевчук висловлює думку, що пишне рамування занепало після розгромлення Батурина та пов'язує його безпосередньо з Мазепою [48, с. 320-321].

Так само, як і мистецтво відливання гармат та дзвонів. З біографії Мазепи нам відомо, що він вивчав ливарство за кордоном. А тому був знавцем цього ремесла, як і гарматної справи, загалом. Відомо, що він протегував майстрам – ливарникам, як до прикладу відомим братам Карпові та Йосипові Балашевичам з Глухова, на виготовленому ними дзвоні «Голуб» розміщено стилізоване зображення гетьмана Мазепи та його родовий герб [19, с. 56-57].

На сьогодні аж дві культурні пам'ятки України, які збереглися до наших днів завдяки меценатській діяльності Івана Мазепи, віднесені до переліку об'єктів всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. А саме: «Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра» у Києві (рік внесення до списку – 1990 р.) [38, с. 42].

Їх збереження від можливих руйнувань у умовах російсько-української війни – важливе завдання світової спільноти нашого часу. Важливим кроком визнання та подяки сучасними українцями видатного гетьмана стало видання В. Ющенком указу про встановлення відзнаки Президента України – Хрест Івана Мазепи. Дана нагорода, відповідно до положення про неї, встановлена для відзначення громадян «за значний внесок у відродження національної культурно-мистецької, духовної, архітектурної, військово-історичної спадщини, заслуги у державотворчій, дипломатичній, гуманістичній, науковій, просвітницькій та благодійній діяльності» [11].

Як бачимо, Українська держава визнала, зокрема, державотворчу, культурну, просвітницьку, мистецьку, архітектурну, наукову та благодійну діяльність Івана Мазепи як еталон для сучасних діячів.

Отже, гетьман Іван Мазепа залишив по собі не лише велику кількість матеріальних пам'яток, зокрема, архітектурних споруд. Мазепинська епоха утворила для нащадків цілий культурний спадок, новий український козацький мистецький стиль – мазепинське бароко. Розквіт культури, освіти, мистецтва, архітектури в Україні у другій половині XVII – на початку XVIII ст. – це результат як особистого благодійного ктиторського внеску Івана Мазепи, так і цілеспрямованої державної політики, спрямованої, насамперед, на відродження духовної культури українського народу, забезпечення високого рівня освіти усіх верств населення, зміцнення національної ідеї, виховання культурної та політичної національно свідомої української еліти, спроможної втілити в життя програму побудови незалежної національної Української держави.

Розділ 3. Теоретико-методологічні засади формування культурної компетентності здобувачів освіти на уроках історії України у ЗЗСО

Безумовно, що здійснюючи огляд тих чи інших видатних сторінок в історії України ми як вчителі історії шукаємо методику її викладання на уроках історії та у позашкільній діяльності. Окремим аспектом цього питання є компетентнісний підхід, який є ключовим підходом у вивченні історії на сучасному етапі її викладання в українських школах. Окрім того, що провідними вважається громадянська та інформаційна, належним чином не є розроблена та потребує достойної уваги культурна. Без неї важко досягнути епоху та історичні процеси, неможливо здійснювати реконструкцію стилю прозових творів, кіномистецтва, одягу, звичаїв та традицій доби.

Оскільки обрана нами тема дослідження є вкрай актуальною в розрізі викликів повномасштабної війни, саме культурна компетентність у відповідності до назви є тим чинником, який формує в учнях естетів та свідомих громадян відносно збереження культурної спадщини. Окрім того, що вони можуть оперувати досвідом, фактами і знати про найбільші пам'ятки історії, все ж цього недостатньо у сучаснім світі. Він постійно і глобально змінюється, вдосконалюються цифрові технології, де передовим є штучний інтелект як основа у сучасних економічних реформах. Так, згодом ШІ може витіснити людських фактор з низки сфер життя та діяльності суспільства. Однак, він точно не витіснить з нього таке поняття як культура, адже це явище завжди залежить від людських думок, вражень і почуттів.

Культура проникає у всі сфери суспільства і заставляє технології працювати так, як їй зручно або як вони бачать ті чи інші культурні здобутки нації. Свого роду культурою є не лише картина, скульптура, фотографія, кіно, сучасні види дизайну в одязі чи чийсь гарні мозаїки на стінах Харкова, Києва, Луцька, Чернівець чи Маріуполя [37].

Безпосередньо загальнокультурна компетентність уже є зафіксована у чинному законодавстві. Зокрема, у Законі України «Про освіту» (2017) [5] визначено низку основних компетентностей, які складають предметні компетентності. Серед них і загальнокультурна.

Що вона собою являє? По-перше – це здатність учнів аналізувати та піддавати оцінці здобутки національної і світової культури, мати орієнтири в культурі України і світу, цікавитись культурними тенденціями минулого та сучасного, а також відтворювати здобуті знання на практиці шляхом створення продуктів для естетичного, духовного та морального виховання суспільства. Також, ця компетентність передбачає, що через особисті уявлення та через відвідини культурних установ в учня з'являється можливість стати висококультурною та високоморальною особистістю [57, с. 55].

Піднята нами проблема не виняток з правил. Проблема полягає у тому, що у сучасних підлітків та юнаків часто є проблема у самовихованні та самоосвіті. Рівень культурного розвитку є часто на не тім рівні, який був ще 10-15 років в тому у будь-якій пересічній українській школі. Проблема звісно не виникла з нуля, а несе свої корені з далеких 2000-х. Цьому посприяв як стрімкий розвиток інтернету, так і відсутність в учнів мотивації до навчання через низку стереотипів, переконань та тих факторів, які не дозволяють учням довго і нудно концентрувати увагу на чомусь одному. Оскільки проблема фіксації коротких вражень є актуальна, постає питання про пошук нової можливості для формування культурної компетентності [67, с. 34-36].

Зауважимо, що у контексті шкільної освіти у школі, формування обраної компетенції розглядають як інтегральну якість особистості, яка охоплює різні взаємопов'язані компоненти. До прикладу ціннісний є тим аспектом, який зосереджений на становленні ціннісних орієнтацій, переживань та емоційних ставлень учнів до історико-культурної спадщини. Даний аспект передбачає формування картини, яка дозволить учням усвідомлювати цінність культурних надбань тої чи іншої історичної епохи, їх впливу на розвиток різних верств суспільства і особистості зокрема [65].

Тут також робиться акцент і на почуття поваги, гордості за своє історичне минуле та культурні надбання, де ціниться і повага до культур інших народів. В шкільнім курсі історії це реалізовується через осмислення уроків моралі з минулого, аналізу вчинків тих чи інших історичних постатей та подій, які оглядаються у призмі загальнолюдських цінностей [65].

У діяльніснім компоненті йде мова про охоплення умінь та навичок, які необхідні у формуванні активних взаємодій з культурним полем діяльності. Він включає в себе уміння роботи з різним корпусом джерел, аналіз історико-культурних пам'яток, участь у проєктній діяльності, яка пов'язана з вивченням та збереженням культурної спадщини. Важливо, щоб результати такої роботи були апробовані в реальному житті і тому розвиток таких навичок є вагомим у власній самореалізації [64, с. 75].

В межах особистісно-творчого компоненту слід говорити про самореалізацію індивіда у призмі роботи з культурним надбанням нації та світу. В цьому випадку ми говоримо про можливість розвитку креативного мислення, власної інтерпретації культурних подій та явищ, генерації нових задумів та ідей на основі культурних цінностей з музейних колекцій і архівних фондів. На уроках історії це може проявитись у здатності наших учнів до творчої інтерпретації історичних подій, формування власної думки щодо них, створення власних оффлайн та онлайн проєктів, які мають відношення до пам'яткоохоронної діяльності та діють в кейсі з культурною спадщиною. Саме в межах класно-урочної системи можна сформувати ті уміння, які можна згенерувати для вирішення сучасних культурних проблем за умов апробації вивчення історичного досвіду в них [72, с. 9].

Кожен з цих перелічених вище компонентів розглядається як інтегральна якість індивіда, які ми розвиваємо в наших учнях під час цілісного навчально-виховного впливу уроків історії та позашкільної діяльності на історико-краєзнавчу тематику. Ця взаємодія забезпечує всебічне формування культурної компетенції в учнів та дає можливість для розвитку творчих потенціалів, розкриває в них мистецтвознавців і подекуди нових митців [68, с. 74].

Яке ж значення має формування культурної компетентності? По-перше, на сучасному етапі в освітньому процесі вона виконує одну з ключових функцій нинішніх стандартів освіти. Тобто її значення важко оцінити сповна у контексті навчального процесу та соціалізації підлітків та юнаків. Ця компетенція у освітнім просторі має різноманітні ролі. До прикладу, навчаючись крізь призму вивчення культурних процесів можна глибше розуміти навчальний матеріал, відшукувати міжпредметні зв'язки між історією, географією, літературою, музикою та мистецтвом [54, с. 76].

Справа в тім, що культурні аспекти є невід'ємною складовою у будь-яких суспільних процесах. Розуміння культурних процесів робить навчання доволі змістовним та цікавим. Водночас у розвитку критичного мислення і аналітичних здібностей це дає можливість до порівнянь, синтезу даних про різні культурні об'єкти, формувати власну позицію стосовно культурних феноменів та явищ, а також творців та їх шедеврів. Інтегруючи знання між різними дисциплінами ми робимо цілісну картину світу в очах наших учнів. Глобалізація таких процесів відбувається шляхом обміну культурних цінностей, розумінню та взаємоповаги до різних типів культур, їх різноманіття та стабільного розвитку у режимі обміну досвідом і активної співпраці.

В межах соціальних явищ та соціалізації індивіда формування культурної компетенції має вкрай вагоме значення. Окрім того, що це формування національної ідентичності та патріотизму, це і глибоке розуміння та шанобливе ставлення до здобутків національних культур, традицій, об'єктів культурної спадщини, які є основним інструментом для формування естетики та патріотичних почуттів українського громадянина. Тут не менш вагома і добре розвинені принципи толерантності та міжкультурної взаємодії. Зокрема, цю компетенцію слід сприймати як ту, яка вчить поваги, знищувати культурні упередження та стереотипи відносно культур інших держав, етносів, народів та навіть континентів. Особливо це стосується мусульманських держав, багатьох країн Азії та Африки. В окремому випадку мова може йти і про єврейську культуру, яка часто є жертвою невдалих жартів та хейту [57, с. 55-56].

Ми повинні вчитись взаємоповазі та співіснуванню в різних комунікативних групах, релігійних спільнотах. Тобто у межах адаптації і соціалізації особистість з навичками культурної компетенції може легше увійти в культуру чужої їй держави, краще знайти себе в новому соціумі, не буде себе вести як загарбник, а радше як гість буде з шаною ставитись до речей побуту та речей з культурного надбання нації, яка дала їй прихисток. Особливо це актуально для окремих категорій українських біженців, які не сформували в собі культуру шани та поваги до країн, які дали їм прихисток опісля 24 лютого 2022 р. Багато кричущих випадків засвідчують про факт зневаги до чужого майна, культури та релігії. Безумовно, що ці випадки дискредитують українця в Європі та ставлять наших дипломатів у дуже незручне становище.

За таких умов збагачення внутрішнього світу є тим дотиком до культурних надбань, які дають розуміння цінності культури в житті людини і збагачують її культурне буття. Також, це розвиває в ній естетичні смаки та формує комплекс культурних цінностей і моральних орієнтирів як таких. Тому і самореалізація у межах творчого розвитку за умови якісного формування компетенції дає змогу переосмислити в собі багато стереотипів та знайти значення тим об'єктам культурної спадщини, які не помічались раніше.

Загалом, культурна компетентність – це не лише сукупність знань та умінь щодо культурної площини, а й інтегральна якість індивіда. Вона забезпечує для неї успішне функціонування в сучаснім світі, створює гармонійний розвиток та дає можливість для активної участі у формуванні культурного простору [59, с. 94-95].

Якими ж є психолого педагогічні засади у формуванні культурної компетентності для здобувачів освіти у ЗЗСО? По-перше, це вікові особливості. Саме у площині вікових аспектів у розвитку індивідів середнього та старшого шкільного віку і слід шукати інструменти, які відповідають запитам різного віку. Це і розгляд їх вподобань, музичних та мистецьких смаків, а також пошук компромісів щодо походів у музеї, театри, картинні галереї, фотосалони, творчі майстерні та що важливо – відвідини у куточки з ветеранським бізнесом.

Часто можна почути про те, що в учнів нема достатньої мотивації для вивчення культурної спадщини. Проблема полягає в тім, що як і писалось вище – соцмережі та інші можливості цифрових технологій займають велику частину уваги учнів. Як з цим боротись? В першу чергу – пошук якісної альтернативи. Без якісного пошуку ми не в силах знайти те, чого очікуємо побачити в учнях на тім чи іншій етапі навчання. Тому окрім походів в музей треба шукати щось інше.

Таким помічником в нагоді стають цифрові виставки, можливості цікавих запитів до ШІ-ботів, реставрація картин та фотографій, допомога у впорядкуванні забутих могил та історико-архітектурних пам'яток зокрема. Також важливо, щоб у підручниках завжди містились корисні QR-коди, посилання на цікавий контент на YouTube, була можливість розвивати інтерес до історичних тем крізь проблему вивчення успішних реалізацій себе на прикладі історичних постатей. Серед них може бути і досліджуваний нами Іван Степанович Мазепа (1639 – 1709) [61, с. 16-18].

Розвиток ціннісних орієнтацій і світогляду є безумовно ключовим елементом у формуванні загальнокультурної компетенції. Крізь можливості ознайомлення з культурним надбанням нації ми вчимо учнів поняття добра, справедливості, бути меценатами та спонсорами в суспільно-корисних справах, формувати в собі почуття патріотів та борців за культурну спадщину в умовах війни і окупації. Особливо важливо, щоб зберігалась повага до національного та загальнолюдського здобутку в культурі, яка реалізовується через емоційно-ціннісний аналіз історичних подій, дослідження біографій видатних постатей культури та їх покровителів, спільне обговорення моральних дилем минулого.

Такі механізми – це сприяння в усвідомленні ролі культури в соціалізації індивіда, в його пошуках себе і становленню його в конкретній культурній площині. Тобто учень може побачити як культура відіграє конкретну роль у становленні особистості, розбудови держави і державних інституцій. Вона вчить поваги до культурного різноманіття світу, давати оцінку багатому виміру цих понять і окреслювати їх предметну цінність в сучасності [71, с. 27].

Методичними основами для формування культурної компетенції на уроках історії є інтеграції міжпредметних зв'язків з використанням сучасних освітніх технологій та розробку спецзавдань. Все це спонукатиме учнів до глибшого осмислення культурних явищ та феноменів. Доволі ефективним буде використання в цьому плані історичних джерел, візуального контенту, можливостей музейної педагогіки, що в сукупності якісно активізує емоційне сприйняття тем, які присвячені культурі часу. У кейс-методах є можливість самостійно дослідити культурне надбання крізь площину рідного краю, регіону чи держави. Відповідно якщо воно має суспільний інтерес, то воно може мати і хорошу капіталізацію для потреб класу чи школи в цілому [69, с. 176].

Говорячи про потенціал уроків історії для формування цієї компетенції, то зауважимо, що його сповна оцінити вкрай складно. Окрім того, що наш предмет дозволяє побачити генезу національної культури у взаємодії з соціальними, громадсько-політичними, військовими і економічними змінами, це також і розкриття людських здібностей в цілому. Історія України – це і є культурний літопис нації від Київської Русі по наш час. Тобто в межах предмету діти навчаються розуміти культурну спадщину як основу національної ідентичності. Ми вчимо їх протидіяти фейкам, формуємо в них свідомих громадян і тих, хто ще боротиметься за українство у світі. Наші учні – це майбутні переговірники, музиканти, правоохоронці та судді, які завжди знатимуть ціну мистецтва і будуть шукати кращі способи для його збереження наступним поколінням нашої нації [63, с. 88].

Слід також сказати, що дидактична основа у формуванні загальнокультурної компетентності стоїть на засадах адаптації до специфіки предмету. У принципі наочності закладено використання історичних картин, предметів археології, відеохроніки та документалістики, щоб мати змогу реконструювати культуру та побут минулого. Принцип доступності відмагає враховувати різні вікові особливості учні та поступово ускладнювати матеріал так, щоб учень долав ці рівні так, як чергові моральні та інші випробування протягом всього свого свідомого життя [65].

Неможливо не зробити згадку і про принцип науковості, який забезпечений добором достовірної інформації, опертям на корпус історичних джерел і на критичний аналіз подій. У системному принципі є логічна послідовність у викладі інформації для класно-урочної системи, є можливості для формування цілісної картини про культурно-мистецькі процеси як невід’ємну складову у історичних процесах. В комплексі кожен з принципів робить умови для формування компетенції, яка і була описана в цій частині нашого дипломного дослідження [67, с. 17].

Отже ми бачимо, що культурна компетентність – це можливість для формування в учнів естетичних смаків, поваги до власної культури та культури народів світу, а також це набір умінь і навичок, які вагомі для індивіда протягом всього свого свідомого життя. Усі ті принципи і підходи, які були описані вище – це окремий механізм утворення в людині естета та поціновувача мистецьких скарбів, яких через війну як меншає, так і більшає. Окремо вагомо, щоб наші майбутні учні вміли та знали ціну тим культурним цінностям, які в нас є і які потенційно можуть зникнути в умовах повномасштабної війни.

Розділ 4. Методика формування культурної компетентності учнів на уроках історії на прикладі доброчинно-меценатської діяльності Івана Мазепи

З огляду на проаналізований матеріал стосовно благочинної діяльності гетьмана України Івана Мазепи бачимо, що діяч за понад 20 років свого правління досяг таких масштабів у розвитку національної культури, освіти та добробуту свого населення, чого не досягав до нього жоден з українських козацьких правителів. Такої кількості новозбудованих і відреставрованих церков, споруджених нових колегіумів та шкіл, а також вкладень в майбутні державницькі кадри важко оцінити і в наші дні. Приклад Мазепи повинен надихати не лише сучасних можновладців та бізнесменів, а й майбутні покоління, яких ми формуємо в школі як свідомих і законослухняних громадян.

Методичний інструментарій, який потрібен для формування ключових компетентностей на уроках історії через вивчення доброчинно-меценатської діяльності гетьмана Івана Мазепи (1639 – 1709) є спрямованим на школярів 8-го класу. Основна мета такого інструментарію буде покликана на якісне і кількісне розуміння вагомості збереження здобутків культурної спадщини, формуватиме повагу до історичного минулого і навчатиме умінню аналізувати історичні процеси в контексті внеску Івана Мазепи в національну культуру. Завдяки тому, що його постаті в шкільній програмі приділяється достатня кількість уваги, підбір методичного інструментарію не є складним для нас завданням. Водночас воно вимагає певної уваги до актуалізації з останніми історичними подіями в Україні. Саме через аналогії минулого з сучасним діти краще засвоюють матеріал і усвідомлюють уроки часу для майбутнього.

Для якісного засвоєння теми потрібно провести короткий бліц щодо розуміння основного понятійного апарату. Серед запитуваних в учнів термінів слід вжити меценат, меценатство, благочинність, актуалізувати термін десятина (Київська Русь) і запитати що їм відомо про сучасні благодійні фонди.

Окрім роботи з термінами, можна спробувати провести міні-лекцію з елементами сторітелінгу. До прикладу, розповідаючи про епоху Мазепи (1687 – 1709) в історії Гетьманщини, слід зробити акцент на культурнім відродженні, яке отримало в історії назву як українське (мазепинське) бароко. Важливо буде підкреслити, що Мазепа – це не лише політичний, а й культурно-громадський лідер свого часу, адже він вкладав кошти в будівництво кількох десятків церков, давав кошти на створення колегіуму в Чернігові (1700) та активно розбудовував Києво-Могилянську академію, яка отримала і закріпила за собою цей статус двічі — 1694 та 1701 рр. Розповідаючи учням ці історії під фотографії його найбільших вдалих проєктів, можна поставити перед ними приблизно таке завдання: «Уявіть, що ви живете в часи, коли гетьман Мазепа особисто інвестує спорудження нових православних соборів і передає в дар монастирям великі земельні ділянки для того, щоб вони могли перебувати на самозабезпеченні. Як це вплинуло на Україну в його добу і опісля нього?» [61, с. 74-75].

Також, можна запропонувати і проблемне запитання, де відповідь вони зможуть дати лише у підсумках уроку: «Чому Іван Мазепа вкладав кошти в культуру, освіту та мистецтво в часи, коли залежність від Москви з року в рік лише збільшувалась?». Відповідь на це запитання дозволить розвинути в учнях навички критичного мислення, та дасть можливість знайти певні аналогії з сучасністю (культурна політика українських президентів В. Ющенка, П. Порошенка і В. Зеленського). Можна пригадати як за часів Віктора Ющенка було відбудовано гетьманську резиденцію в Батурині Чернігівської області, каденція Петра Порошенка має багато чого спільного з правлінням Івана Мазепи, а програми 6-го президента України «Велике Будівництво» та «Велика Реставрація» були одними із ключів до відновлення соціально-економічної та громадсько-культурної величі України в 2019 – 2021 рр. [58, с. 132-133].

Що є вагомим при пошуках таких аналогій? Звісно, що візуалізація, де будуть відображені реставровані пам'ятки Мазепою (Софійський собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври та ін.) чи відбудовані об'єкти культурної спадщини українськими президентами в 2008 – 2021 рр. [39].

Для того, щоб покращити розуміння епохи і співвставити її з сучасністю, ми можемо запропонувати нашим учням для ознайомлення статтю-роздум українського історика Ігора Гавриленка під назвою «Порошенко і Мазепа». Окрім того, що учні локалізують місце публікації та час створення, їм вагомо зрозуміти ряд інших аспектів:

— чому роздум було написано після другого туру президентських виборів в Україні в 2019-му р.?

— чи є автор об'єктивним у своїх порівняннях відносно гетьмана Івана Мазепи і 5-го президента України Петра Порошенка щодо їх життєвого шляху, правління, здобутків та прорахунків на політичній ниві?

— чи має цей текст свою актуальність в 2025-му р. з огляду на каденцію чинного гаранта і які висновки може зробити його наступник?

— чи вийшло автору статті залишитись нейтральними відносно обох фаворитів президентської кампанії 2019-го р.? [37].

На основі опрацьованої учнями публіцистичної статті, ми можемо запропонувати учням скласти порівняльну таблицю постатей гетьмана І. Мазепи і 5-го президента України П. Порошенка, де потрібно буде відобразити такі показники як:

- роки правління;
- політичні цілі/вектори за час правління;
- посада на час правління;
- зовнішні противники;
- зовнішні союзники;
- сприйняття сучасниками по завершенню правління [див. додаток Е].

Окрім порівняльної таблиці, учні також можуть відтворити спільний портрет гетьмана і президента на одній карті за допомогою інструментів штучного інтелекту. Ті учні, які мають дар до малювання, можуть це зробити за допомогою олівця, ручки чи пензля з фарбами. Ці спільні портрети можна малювати у довільній формі, в тому числі і карикатурній [21].

При огляді обраної нами теми на уроках історії, ми одразу ж розглядаємо проблему формування аксіологічної, хронологічної, просторової, економічної (підприємницької) та громадянської компетенцій. Безумовно, що основа методики буде продумана через аналіз історичних джерел та ведення активної групової роботи задля того, щоб поглибити знання про внесок І. Мазепи в українську культуру. Зокрема, при роботі з джерелами слід звернутись до універсалів гетьмана або витягу з них, де можна проаналізувати обсяг коштів для благочинності, задовільнені прохання церкви щодо самозабезпечення, зменшення податків, будівництва церков, нових корпусів для братських шкіл, передачі земель для потреб монастирів і т.д. [58, с. 131]

Для проведення такої роботи клас слід поділити на 3 – 4 групи і дати кожній з них приблизно такі завдання:

- Перша група буде аналізувати інвестиції Івана Мазепи в освіту (виведення Києво-Могилянки з рівня колегії в рівень академії, фундація Чернігівського колегіуму та його розбудова);

- Друга група буде досліджувати вклад гетьмана у церковне будівництво, де вагомим буде відзначення появи окремого архітектурного стилю (мазепинське бароко), кількість реставрованих і новозбудованих храмів;

- Третя група буде вивчати вплив меценатської діяльності гетьмана у розвиток книгодрукування та мистецтва (музика, гравюри, іконостаси) [42].

Кожна з груп за 5-7 хвилин повинна приготувати коротку презентацію на декілька слайдів, де будуть відповіді на наступне питання — як сфера, яку ви опрацювали щодо інвестицій Мазепи за гетьманування вплинула на культурно-просвітницьке життя в Гетьманщині. У підсумку кожної з презентацій учні відповідають на додаткові питання вчителя, який у підсумку всіх виступів підводить загальні висновки щодо меценатської діяльності гетьмана. Водночас, не менш корисною буде гра «Культурний слід Мазепи», де на папері чи за допомогою онлайн-програм (Canva, Leonardo), можна спробувати створити інтерактивну карту з місцями, які мають відношення до меценатської діяльності гетьмана Івана Мазепи.

Відносно кожного з міст, які будуть нанесені на карту, учні будуть коротко писати в котрі об'єкти були спрямовані гетьманські інвестиції. Ймовірно, що вони позначать такі міста як Київ, Батурин, Чернігів, Переяслав та ін. міста тодішньої Гетьманщини. Така вправа в перспективі сприятиме розвитку просторової компетенції та сприятиме розумінню історичної географії відносно культурних об'єктів [67, с. 62-63].

Не менш важливим є і формування міжпредметного зв'язку, де потрібно залучити елементи літератури і мистецтва епохи Мазепи. До прикладу, ми покажемо учням як інвестиції Мазепи вплинули на розвиток української поезії та вітчизняного іконопису доби бароко. Учні можуть спробувати процитувати уривку з панегірика на честь Мазепи, продемонструвати фотографії іконостасу, який був створений за його підтримки. Як приклад, буде доречною для огляду гравюра «Мазепа в оточенні добрих справ», 1705 р. Окрім того, що вони віднайдуть автора гравюри (Іван Мигура), вони також можуть як у форми таблиці, так і у формі есе провести детальний аналіз або описати власні враження від бачення художника-сучасника гетьмана його меценатської діяльності. При аналізі гравюри, учні можуть пригадати які є відмінності між європейським і козацьким (мазепинським) бароко, а також порівняти його з іншими стилями XVIII ст., які вони вивчали на уроках мистецтва [32, с. 66].

Для творчого осмислення внеску Мазепи в державне будівництво та українську культуру, можна спробувати метод «Лист в минуле». Учні можуть написати короткого листа до гетьмана Івана Мазепи від свого імені. В цьому листі кожен з них може подякувати за внесок гетьмана в українську культуру та запитати його про те, чому він вважав таку діяльність важливою. Також, учні можуть висловити свою думку стосовно його діяльності з погляду сучасності. Не менш актуальними будуть і запитання до гетьмана. До прикладу, учні можуть спитати чому він вважав за необхідність вкладати саме у церковну архітектуру? Чому наприклад не було достатньо інвестицій в модернізацію козацьких полків і чому він не встиг перевести армію на європейський зразок ще на початку XVIII ст.? [63, с. 67-72].

Для кращого входження в тему, важливим є і ведення дискусій. До прикладу, перед учнями слід поставити проблемне запитання для обговорення: «Чи можна вважати благочинну діяльність гетьмана Мазепи проявом патріотичності?». У відповідях будуть як аргументи, так і контраргументи від кожного з учнів. Хтось може стверджувати, що це була звична гетьманська практика, хтось вважатиме ці інвестиції недостатніми, а в когось будуть думки стосовно легалізації коштів гетьмана, що звісно не відповідатиме реаліям. В ході дискусії учні можуть сформулювати певні паралелі між козацькими меценатами і сучасними благодійниками, які на відміну від козацької знаті є частими фігурантами корупційних схем або є вихідцями з організованих бандитських угруповань.

Для кращого закріплення матеріалу, слід провести дебати на тему «Чи можна вважати меценатську діяльність Івана Мазепи ключовою для розвитку української культури та духовності?». Клас слід поділити на дві команди. Перша буде відстоювати сильні сторони Мазепи у благочинності і наведе багато аргументів на її користь, а друга буде навпаки все заперечувати і скептично оцінюватиме роль гетьмана на цьому напрямку життя Гетьманщини. До прикладу, перша команда буде відстоювати фінансову підтримку освіти і релігії як одну з основ державництва [72, с. 46].

У релігійному чиннику буде йти мова про будівництво та реставрацію церков. В освітньому перша команда буде розповідати про переведення Києво-Могилянки з колегії в академію, про зведення колегіуму в Чернігові і т.д. Вагомо буде говорити про збереження культури через інвестиції у книгодрукування та мистецтво. Окремо слід наголосити на появі мазепинського бароко як мистецького стилю. У підсумку перша команда зможе заявити, що меценатство Мазепи було державницькою стратегією формування нової, сильної і що важливо – духовно багатой нації. Він працював на перспективу, бо він вірив в неї так, як колись повірили в нього. Саме така політика, яка б могла отримати результат у випадку перемоги Швеції у Північній війні (1700 – 1721 рр.) вивела б Україну в один ряд з провідними державами континенту [22].

Друга команда займатиме критичну позицію «Проти». Вона буде наполягати на тому, що меценатство Мазепи було ніщо іншим, ніж звичайний політичний інструмент впливу на населення. Скептики будуть наполягати на тому, що вкладаючи в церковну сферу, гетьман розраховував лише на усунення опозиційних настроїв серед духовенства та творчої еліти, а також зміцнював свій імідж як богоугодного правителя. Критики Мазепи можуть стверджувати, що благочинна діяльність гетьмана була однією з складових легітимації його влади. Також, велика увага з їх боку може бути на обмежений доступ до результатів меценатства, адже селянство фактично не могло скористатись плодами його діяльності в освіті та культурі. Окремо вони зауважать, що після смерті Мазепи і його еміграції після Полтавської битви, всі його проекти не були інституційно закріплені, базувались лише на його прямих інвестиціях і відповідно за Скоропадського були згорнуті. Загальний висновок критиків може бути під гаслами «Пріоритет — церква, але не інновації» [60, с. 65].

У загальному висновку модератор дебатів (вчитель) підводить підсумки аргументів та контраргументів обох сторін, де констатує, що Мазепа увійшов в історію як провідний меценат України кінця XVII – початку XVIII ст. Всі його здобутки на цій ниві треба оцінювати лише з позицій політичних реалій часу. Дискусійним для подальших дебатів, телепередач і наукових досліджень буде питання щодо того чи був він щирим як меценат і дбав про добробут нації, чи радше навпаки використовував цю діяльність як інструмент для рейтингу та контролю в Гетьманщині [37].

Схожим чином можна звернутись і до альтернативної історії. До прикладу, учні можуть проаналізувати непросте питання: «Чи змінились б меценатські акції гетьмана з релігії, мистецтва та освіти на розвиток нових міст, появу культурних центрів та розвитку багатонаціональних поселень у випадку, якщо в Північній війні перемогла Швеція?». Одна частина учнів буде відстоювати думку, що Мазепа зберіг би розвиток релігії і освіти на тому ж рівні і можливо збільшив його, а інша частина учнів стоятиме на позиціях, що у випадку вищеназваних обставин, гетьман інвестував би у нові поселення.

Особливо актуальними стають нові інвестиції на фоні того чи запрацює в Україні американсько-українська міжурядова угода про корисні копалини. Звісно, що Швеція в 1708 – 1709 рр. не вимагала подібної угоди від України, але все ж – у сучасних реаліях це є dokonana норма. Тому з огляду на неї, можна для розвитку підприємницької компетенції запропонувати учням знайти підхід для економічного розвитку регіону, де зосереджена велика кількість пам'яток доби Мазепи. До прикладу, з 2021 – 2022 рр. Покровська церква в с. Дігтярівка на Чернігівщині була свідком зустрічі Карла XII і гетьмана 30 жовтня 1708 р. досі потребує суттєвої реставрації. Хоч спроби ПЦУ відновити колишню велич храму з 2009 р. є поки що не сильно успішними, їх можна покращити [14].

Учні, які користуючись картою розглянуть довколишні території на наявність корисних копалин, проведуть оцінку потенційних інвестицій в район, де є поруч ця культова споруда. Після появи відповідних спільних україно-американських підприємств, у меморандумі про створення одного із них можна прописати пункт про те, що американці профінансують поновлення споруди. Також, учні методом кейсу розробляють не лише меморандум про створення гірничого підприємства чи шахти, а й прописують взаємовигідні угоди для шведської сторони, з якою Україна може утворити поблизу храму шведсько-український центр міжнародної дружби. Проєкт, який готуватимуть учні, окрім карти місцевості, презентації, текстів угод і меморандумів, короткого відеоролика та візуалізації бачення майбутнього центру за допомоги цифрових інструментів, може бути запропонований як для МЗС, так і місцевої ОТГ [65].

Чим власне корисний такий проєкт? По-перше – він буде спрямований на вивчення досвіду Мазепи у меценатській сфері. По-друге, такий проєкт покращить командну взаємодію між учнями. По-третє, це сформує в них задатки до підприємництва, управлінської діяльності в державному та приватному секторах, до дипломатії і ведення ділових переговорів в цілому. Також, через цей метод можна спробувати запропонувати учням створити інтерактивну мапу з спадщиною Мазепи в руїні, яка потребує негайної реставрації за рахунок втручання інвестора та держсектору [73, с. 141].

Отже ми бачимо, що меценатство Мазепи є важливою і корисною темою для уроків історії України у 8-му класі. Крізь призму її вивчення можна побачити наскільки важливим є меценатство в наш час, як ідеї Мазепи відіграють свою історичну роль на сучасному етапі державотворення. Пропонована авторкою методика є одним із ключів до розуміння благодійної діяльності гетьмана Івана Мазепи (1687 – 1709) на уроках історії в школі. Без усвідомлення того, що благодійна діяльність минулого потрібна в теперішнім, успішне майбутнє українців не є можливим. Звісно, що хтось може оспорити той факт, що Мазепа не є найбільшим благодійником у нашій історії і під час шкільних дебатів більше апелювати до наступника (Данило Апостол, Кирило Розумовський) чи попередника (Б. Хмельницький, Петро Дорошенко).

Пропоновані нами методи дають можливість розвивати в учнях навички критичного мислення, покращують можливості для командної роботи і краще пов'язують історичні події з сьогоденням. Саме пошук історичних паралелей через пропонований набір історичних інструментів інтегрує тему під сьогодення та його сучасні проблемні питання. Не без того, що у поданого нами набору методики є власні недоліки, які можливо з часом будуть виправлені через стрімкий розвиток цифрових технологій. Знову ж таки – не претендуємо на зразковість, а подаємо лише один з можливих варіантів для опрацювання теми, яка передбачена у шкільній програмі з історії України за 8-й клас.

ВИСНОВКИ

Іван Мазепа, гетьман Війська Запорозького, відомий не лише своїми політичними та військовими діями, а й значним внеском у розвиток культури, освіти та релігії в Україні. Його доброчинно-меценатська діяльність була надзвичайно масштабною і залишила глибокий слід в історії.

Доброчинно-меценатська діяльність Івана Мазепи мала величезне значення для української культури. Вона сприяла розквіту «українського бароко». Завдяки фінансовій підтримці гетьмана з'явилися численні архітектурні шедеври, які стали візитною карткою українського мистецтва.

Доброчинно-меценатська діяльність Івана Мазепи мала позитивний вплив на зміцнення позицій православної церкви, адже відновлення та будівництво храмів сприяло розвитку релігійного життя та духовності.

Завдяки масштабному будівництву та реставрації церков і монастирів, фінансованих Мазепою, сформувався самобутній архітектурний стиль — "мазепинське бароко". Цей стиль, що поєднав європейські барокові елементи з традиційними українськими мотивами, став символом культурного піднесення Гетьманщини. Він відрізнявся монументальністю, витонченістю деталей, використанням білого каменю та пишного ліпного декору. «Мазепинське бароко» демонструвало європейський вимір української культури, водночас підкреслюючи її національну самобутність. Це сприяло визнанню української архітектури на міжнародному рівні.

«Мазепинське бароко» охоплювало близько 350 храмів, з яких 80 були збудовані за безпосередньої фінансової підтримки гетьмана. Серед найвизначніших об'єктів Києво-Печерська Лавра. Гетьман виділяв значні кошти на будівництво мурів, Трапезної церкви, Онуфріївської вежі та інших споруд Лаври. На кошти І. Мазепи було проведено значну реставрацію Софійського собору у Києві: оновлено інтер'єри, встановлено новий іконостас. Мазепа фінансував реставрацію та будівництво дзвіниці Михайлівського Золотоверхого монастиря, Чернігівського Спасо-Преображенського, Глухівського соборів, Батуринського собору Воскресіння Господнього та

багато інших церков і монастирів по всій Україні. Мазепа підтримував талановитих художників, іконописців, різьбярів, ювелірів, які створювали видатні твори мистецтва, що оздоблювали церкви та монастирі.

Інвестуючи в ключові сфери культурного, духовного, освітнього та громадсько-політичного життя Гетьманщини часів своєї каденції, гетьман чудово розумів довгострокову перспективу цих вкладень. Фінансова підтримка Києво-Могилянської академії зробила її провідним освітнім і науковим центром не лише в Україні, а й у всій Східній Європі. Завдяки Мазепі академія отримала статус вищого навчального закладу (Академії у 1701 р.), були збудовані нові корпуси (зокрема, відомий «Мазепин корпус»), розширено бібліотеку. Підтримка Києво-Могилянської академії та інших навчальних закладів вивела українську освіту на європейський рівень. В Академії готували висококваліфікованих фахівців у різних галузях, що сприяло формуванню національної інтелектуальної та політичної еліти, яка відігравала ключову роль у подальшому розвитку української культури та державності.

Гетьман сприяв розвитку книгодрукування, що відіграло ключову роль у поширенні знань та культури. Гетьман особисто фінансував видання богословських, наукових та навчальних книг, які відзначалися високою якістю поліграфічного виконання та художнього оформлення. Ці книги стали джерелом знань для широких верств населення і сприяли поширенню грамотності.

Культурний розвиток, що відбувався за часів Мазепи, сприяв формуванню національної свідомості та самобутності, збереженню та розвитку української ідентичності.

Незважаючи на подальші політичні потрясіння та руйнування, пов'язані з політикою Російської імперії щодо України, культурні здобутки «мазепинської доби» заклали міцний фундамент для майбутніх поколінь. Вони стали джерелом національної гордості, натхнення для митців та вчених, символом високого рівня розвитку української культури. Спадщина Мазепи досі є важливою частиною національного культурного надбання України.

Вивчення постаті Івана Мазепи на уроках історії України у 8 класі є ключовим для формування цілісного уявлення про українську історію та культуру періоду Гетьманщини – часу боротьби за українську державність, формування національної ідентичності та культурного піднесення. Ознайомлення із доброчинно-меценатською діяльністю гетьмана Івана Мазепи дозволяє учням оцінити його внесок у культурний спадок, який донині вражає своєю величиною та красою.

Вивчення постаті І.Мазепи крізь призму його меценатської та благодійної діяльності дозволяє не тільки розширити уявлення здобувачів освіти про історичну особистість, а й сформувати у них культурну компетентність. Формування культурної компетентності на уроках історії України у ЗЗСО має відбуватися через призму історичної спадщини, традицій та цінностей українського народу. Аналізуючи меценатську діяльність Мазепи, учні вчаться цінувати унікальність української культури та усвідомлюють роль особистості в її творенні. Це сприяє вихованню свідомих громадян, які розуміють і цінують своє культурне коріння.

Для формування культурної компетентності учнів ми пропонуємо використовувати різноманітні інтерактивні форми і методи роботи, такі як: використання візуальних джерел та артефактів, проектна діяльність, дискусії, рольові ігри, що сприяють активному залученню учнів до навчального процесу та розвитку їхньої критичного мислення та ін. Ефективність методики підтверджується тим, що вона дозволяє комплексно підійти до формування культурної компетентності, поєднуючи когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти. Також важливо використовувати особистісно орієнтований підхід: враховувати інтереси та здібності кожного учня та створювати умови для емоційного переживання та розуміння культурних явищ. Такий підхід дозволяє комплексно підійти до формування культурної компетентності здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Джерела

1. Універсали Івана Мазепи (1687-1709) : [у 2 ч.] / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, НТШ, Центр. держ. іст. арх. України ; упоряд.: І. Бутич [та ін.] ; редкол.: П. Сохань (голова) [та ін.]. Київ ; Львів : НТШ, Ч. 2 . 2006. 798 с.
2. Універсали Івана Мазепи. 1687-1709 / Упорядник: Іван Бутич. Київ, 2002. 780 с.

II. Законодавчі та нормативні документи

3. Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення – 04.03.2025).
4. Закон України № 2834-IX від 13 грудня 2022 р. «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення – 27.03.2025).
5. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення – 13.03.2024).
6. Історія України. Всесвітня історія. 6 - 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення – 18.04.2025).
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН України № 527 від 06.06.2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/694/2d5/6616942d5ffb0528156496.pdf> (дата звернення – 10.04.2025).

8. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/371070_699564 (дата звернення – 20.03.2025).
9. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті URL: <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr> (дата звернення – 11.04.2025).
10. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / за заг. ред. М. Грищенка. М-во освіти і науки України, 2016. 40 с.
11. Указ Президента України №189/2009 «Про відзнаку Президента України – Хрест Івана Мазепи». Офіс Президента України, URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1892009-8718> (дата звернення – 17.04.2025).
12. Указ Президента України №955/2007 «Про відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/9552007-6483> (дата звернення – 17.04.2025).

III. Монографії, статті, матеріали конференцій

13. Апанович О. Велика ідея гетьмана Івана Мазепи. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. URL: <http://exlibris.org.ua/apanowicz/mazepa.html> (дата звернення – 17.04.2025).
14. Бахмач Н. Церква, в якій були Іван Мазепа і Карл XII: хто врятує 300-річний храм? Радіо Свобода, 2021. 4 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ivan-mazepa-tserkva/31592367.html> (дата звернення – 24.04.2025).
15. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. Мазепа: збірник. Варшава, 1938. С. 130–131.
16. Воронський В. Іван Мазепа – меценат. Україна, 2023. 16 березня. URL: <https://ukrainainc.org/2023/03/16/іван-мазепа-меценат/> (дата звернення – 23.03.2025).

17. Грушевський М. "Мазепинство" і "богданівство": На українські теми / Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. Львів: Видавництво "Світ". 2005. Т. 2. С. 199–206.
18. Єнсен А. Мазепа: Історичні картини / Пер. зі шведської. Н.Іваничук; наук. ред. Б. Якимович. Київ: Вид-во «Український письменник», 1992. 205 с.
19. Журавльов Д. В. Іван Мазепа: людина, політик, легенда. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
20. Завадський О. О. Гетьман І. С. Мазепа як меценат і покровитель Церкви. *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2012. Вип. 33. С. 22–32.
21. Загородня І. Засновник українського меценатства: у які проєкти вкладав кошти Гетьман Іван Мазепа і де їх можна побачити. ТСН, 2020. 19 листопада. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ivana-mazepu-bez-perebilshennya-mozhna-nazvati-zasnovnikom-ukrayinskih-mecenatskih-tradiciy-1648237.html> (дата звернення – 17.04.2025).
22. Ковалевська О. Біографія Івана Мазепи (розгорнуто). Ім'я Івана Мазепи: 2007 – 2009. URL: <http://www.mazepa.name/biohrafiya-ivana-mazepy-rozhornuto/> (дата звернення – 17.04.2025).
23. Ковалевська О. Іван Мазепа у запитаннях та відповідях. Вид. 2-ге, доп. і випр. Київ: Темпора, 2008. 200 с.
24. Коваленко Ю. Анафема гетьману Івану Мазепі та заходи української церкви з її уневажнення. *Іван Мазепа та просторово-часовий колорит його доби. Збірник наукових праць за матеріалами однойменного круглого столу, присвяченого 385-й річниці з дня народження гетьмана* (20 березня 2024 р., м. Київ). Упоряд. та відп. ред. О. Ковалевська. НАН України. Інститут історії України та ін. Київ: Академперіодика, 2024 С. 86-91.
25. Ковтун А. Іван Мазепа: виправданий історією. Дзеркало, 2001. 22 серпня. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ivan_mazepa_vipravdaniy_istorieyu.html (дата звернення – 17.04.2025).

26. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. **Київ: Україна, 2003. 240 с.**
URL: <http://www.mazepa.name/history/krupnicki-5.html> (дата звернення – 17.04.2025).
27. Куташов І. Державотворча концепція і політична діяльність Івана Мазепи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 32. С. 26-36.
28. Макаровський І.П. Культуротворча політика гетьмана Івана Мазепи. *Прикарпатський вісник НТШ. Серія: Думка*. 2009. №3. С. 149-155.
29. Маланюк Є. *Illustrissimus Dominus Mazepa. Тло і постать. Книга спостережень*. Т. 2. Торонто, 1966. 480 с.
30. Масютін Б. Величне ім'я Івана Мазепи закарбоване на об'єктах світової спадщини ЮНЕСКО. *Збірник тез доповідей учасників I міжнародної практичної конференції ЮНЕСКО у дзеркалі досліджень молоді: сфера культури* (м. Київ, 25 квітня 2023 р.). Київ, 2023. С. 63-66.
31. Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. Ім'я Івана Мазепи: 2007 – 2009. URL: <http://www.mazepa.name/hetman-ivan-mazepa-yak-pokrovytel-pravoslavnoyi-tserkvy/> (дата звернення – 17.04.2025).
32. Москаленко В. Г. Меценатська діяльність Івана Мазепи. *Дослідження і розвідки з всесвітньої історії і правознавства* : зб. наук. праць / ред. кол. : О. І. Кожухар, Ю. І. Чирва, В. О. Яшин. Кривий Ріг, 2011. Вип. 9. С. 65-76.
33. Нагірняк О. Зовнішньополітична діяльність гетьмана Івана Мазепи. *Україна дипломатична*. 2007. Вип. 8. С. 230-253.
34. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доповнене видання. Нью-Йорк — Київ — Львів — Париж — Торонто, 2001. 464 с. URL: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm> (дата звернення – 17.04.2025).
35. Павленко С. О. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: Києво-Могилян. акад., 2005. 300 с.
36. Павленко С.О. Іван Мазепа і книга. *Бібліотечний вісник*. 1994. № 3. С. 26-28.

37. Пустиннікова І. Архітектура, яка має ім'я Івана Мазепи. Локальна історія, 2023. 27 квітня. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/arkhitektura-iaaka-maie-imia/> (дата звернення – 17.04.2025).
38. Святненко А. В. Меценатство Івана Мазепи в культурно-духовній сфері. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 1. С. 39-43.
39. Сергєєва В. Вершник на коні, який несеться світовими імперіями: колоніальний образ Івана Мазепи. Український Тиждень, 2024. 20 березня. URL: <https://tyzhden.ua/vershnyk-na-koni-iaakyj-nesetsia-svitovymy-imperiiamy-kolonialnyj-obraz-ivana-mazepu/> (дата звернення – 23.03.2025)
40. Соколова Н. Д., Шоломський К. Р. Меценатська діяльність гетьмана Івана Мазепи. *The Future of Scientific Discoveries: New Trends and Technologies : XLVII International scientific and practical conference* (Marseille, November 13-15, 2024) Marseille, France. International Scientific Unity, 2024. P. 104 – 105.
41. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
42. Скотнікова О. 30 років ми намагаємось очистити ім'я Мазепи: інтерв'ю з істориком Ольгою Ковалевською. Вечірній Київ, 2023. 18 червня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/84337/> (дата звернення – 17.04.2025).
43. Сушко Р. Левицький М. Хроніка нищення. Української мови від доби Романових до сьогодення. Київ, 2012. 81 с.
44. Травкіна О. Меценатство Гетьмана Івана Мазепи в Чернігові. Ім'я Івана Мазепи: 2007 – 2009. *Земля і Воля*, 2009. URL: https://www.zemlyaivolya.net/news/metsenatstvo_getmana_ivana_mazepi_chernigovi.html (дата звернення – 17.04.2025).
45. Тюрменко І. Доба Івана Мазепи у творчості І. Огієнка. *Сіверянський літопис*. 1998. № 5. С. 90 – 102.
46. Фурса С. Сучасний стан фундацій Івана Мазепи на теренах України. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2953> (дата звернення – 17.04.2025).

47. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. 389 с.

48. Шевчук В. Просвічений володар: Івана Мазепа як будівничий Козацької Держави і як літературний герой. Київ: Либідь, 2006. 464 с.

IV. Енциклопедична і довідкова література

49. Апанович О. М. Козацька енциклопедія для юнацтва : книга статей про історичне буття українського козацтва. Упоряд. О. С. Яремійчук ; наук. ред. Ю. А. Мицик. Київ: Веселка, 2009. 717 с.

50. Ковалевська О. О. Мазепа Іван Степанович. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Мазепа,_Іван_Степанович (дата звернення – 23.03.2025).

51. Станіславський В.В. Мазепа Іван Степанович. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mazepa_I_S (дата звернення – 23.03.2025).

52. Чепіга І.П. Пересопницьке Євангеліє. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um65.htm> (дата звернення – 17.04.2025).

V. Підручники, посібники, навчально-методичні матеріали

53. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / Кришмарел В. Ю., Малієнко Ю. Б., Мацейків Т. І., Ремех Т. О. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 334 с.

54. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.) / Запорізький національний університет. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. 305 с.

55. Антонович Д. В. Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага: Вид. Укр. Ун-ту, 1923. 340 с.

56. Баханов К. О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного

підходу: посібник для вчителя. Харків: «Основа». 2012. 127 с.

57. Бондаренко Н. Культурна компетентність як проблема української лінгводидактики. *«Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи» : матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції*, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 55–58. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722582/1/BNV%202019-conf01.pdf> (дата звернення – 14.04.2025).

58. Гісем О. В. Історія України: підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 192 с.

59. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації / кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М. В. Головка. Київ : Педагогічна думка, 2023. 187 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Osvitni_vtraty.pdf (дата звернення - 24.04.2025).

60. Діалог, переговори та дебати: посібник для вчителів. British Council. Київ : Симоненко О. І., 2021. 114 с.

61. Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М., Журба К. О. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник. Київ.: НАПН України, 2019. 114 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718616/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC.%20%D0%B2%20%D1%83%D1%87.%20%D0%BD%D0%B0%D1%86.-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82.%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82..pdf> (дата звернення – 13.14.2025).

62. Іван Мазепа: ван Мазепа : художньо-документальна книга / голов. ред. Ю. М. Мушкетик, упоряд., авт. передм. В. Шевчук, худож. Л. Кацнельсон. Київ: Веселка, 1992. 132 с.

63. Маценко Н. В., Свір Н. В. Вчимося вчитися та критично мислити. Нестандартні завдання за темами тижнів до курсу «Я досліджую світ» (Серія

«Нова українська школа»). Харків: Вид. група «Основа», 2019. 136 с.

64. Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (14–16 червня 2018 р., м. Мелітополь, Україна) / Ред.-упоряд. Дубяга С. М., Чорна В. В., Яковенко І. О. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 289 с.

65. Охредько О. Е. Формування предметно-історичних компетентностей на уроках історії України в 7-9 класах. Інтерактивна школа творчого вчителя. 2021. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/79-93538546/93538546#5> (дата звернення – 13.03.2025).

66. Пасічник М. Меценацтво періоду Гетьманщини. Іван Мазепа. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 735 с.

67. Пижик А. М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні матеріали для студентів історичного факультету. Навч. посібник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. 112 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1X3hUpb2K7rJJdzgZjMVVcBwEKN40kOoB/view> (дата звернення – 18.03.2025).

68. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. К.:ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208с.

69. Пометун О. Методика навчання історії в школі [Текст]. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

70. Проектне навчання в історичній освіті : методичні рекомендації / В. Долід, П. Долганов. Рівне: РОППО, 2023. 83 с.

71. Реалізація завдань громадянської та історичної освітньої галузі в контексті нового Державного стандарту базової середньої освіти (з досвіду роботи вчителів громадянської та історичної освітньої галузі) / укладачі: Н. С. Черткова, І. В. Відіборенко. Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 70 с.

72. Терно С. О. Критичне мислення та інноваційні стратегії в історичній освіті: посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра ОПП «Середня освіта (Історія)». Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 120 с.
<https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/13540/1/0053505.pdf> (дата звернення - 28.04.2025).
73. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Мартін Бернігерот. Портрет гетьмана Івана Мазепи, 1706 р. URL:
<https://vechirniy.kyiv.ua/news/84337/>

Герб гетьмана України Івана Мазепи на лафеті його гармати. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/palaty-ivana-mazepy/31526249.html>

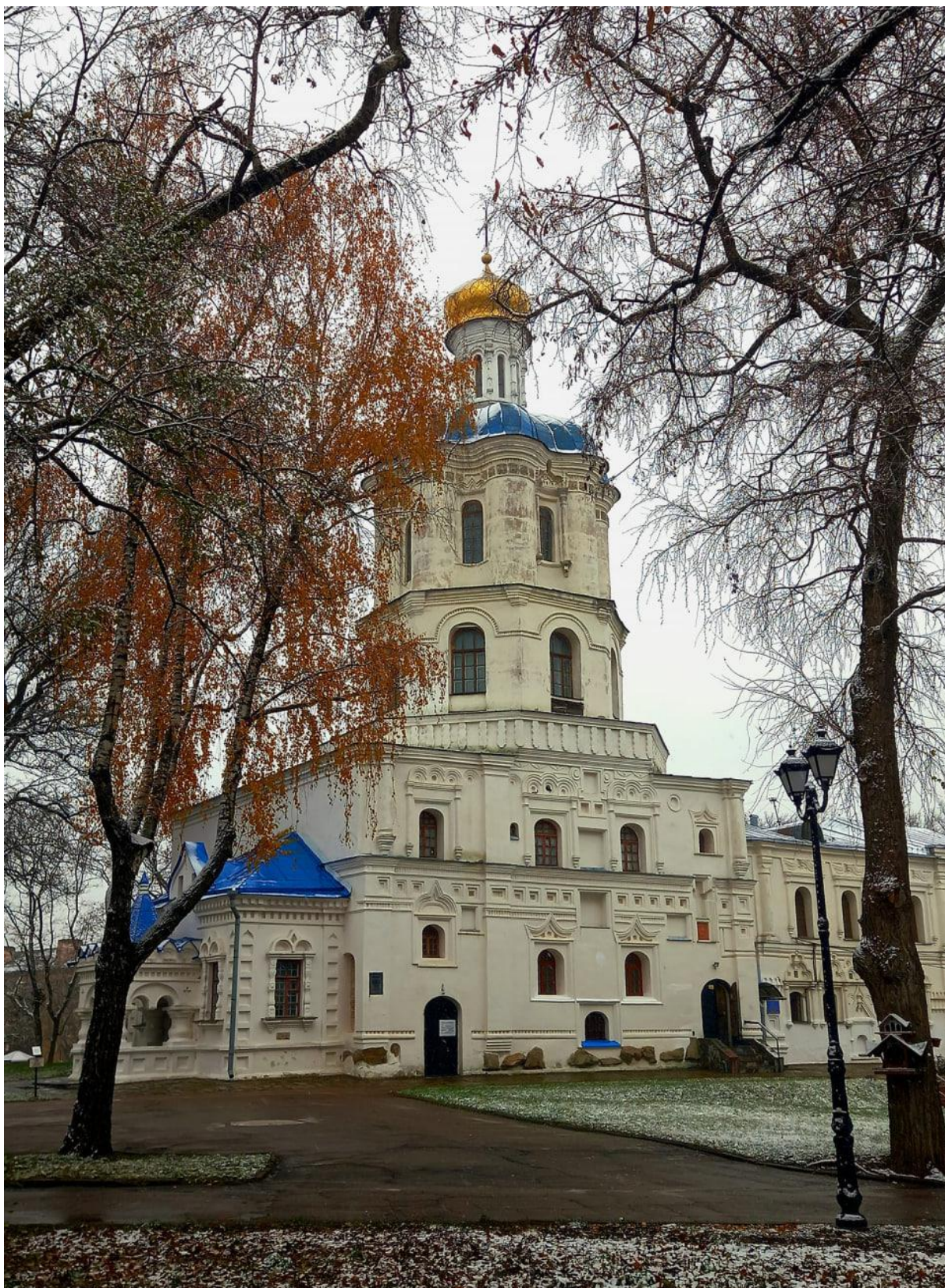
ПЕРЕЛІК

*церков (та інших культових споруд, колегіумів) споруджених,
відреставрованих та оздоблених коштом гетьмана Івана Мазепи*

№	Назва об'єкта та місцезнаходження	Роки зведення (реставрації)
1.	Троїцька Надбрамна церква Києво-Печерської Лаври	перебудова XVII ст.
2.	Успенський собор Києво-Печерської Лаври	відновлення 1690 р.
3.	Церква Всіх святих над Економічною брамою – Києво -Печерська Лавра	будівництво 1696-1698
4.	Кам'яний мур (1696—1701) Києво-Печерської Лаври з баштами: південно-західна (башта Івана Кущника), південна (Часова чи Годинникова - до 1818 р. у ній був годинник), північна або малярна (у ній містилася малярна майстерня), східна або Онуфрієвська (від церкви св. Онуфрія) або Палатна (розташовувалися палати І.Мазепи)	будівництво 1696-1701 р.р.
5.	Церква Різдва Богородиці Києво-Печерської Лаври	будівництво 1969 р.
6.	Микільська лікарняна церква (м. Київ)	кін. 1690- х р.р.
7.	Трапезна Покрови Богородиці (кін.1690-х)	кін. 1690-х р.р.
8.	Вознесенська церква	1701-1705 р.р.
9.	Свято-Троїцький собор Кирилівського монастиря	1695 р.
10.	Микільський собор	1690-1696 р.р
11.	Братський Богоявленський собор	1690-1693 р.р.
12.	Софіївський собор у Києві	1697-1700 р.р реставрація і перебудова
13.	Дзвінниця та мури Софіївського монастиря у Києві	1699-1707 р.р.
14.	Дзвінниця Пустинно-Миколаївського монастиря	др. пол. 1690-х р.р.
15.	Церква Живоначальної Трійці у Батурині	1692 р.
16.	Церква Св. Миколи у Батурині	невід.

17.	Воскресенська церква у Батурині	невід.
18.	Церква Покрови Богородиці у Батурині	невід.
19.	Собор Вознесіння Господнього Бахмацького монастиря	невід.
20.	Успенська церква Глухівського монастиря	1692 р.
21.	Трапезна та дзвінниця Глухівського монастиря	невід.
22.	Успенська мурована трапезна церква Густинського монастиря	невід.
23.	Мала трапезна церква Густинського монастиря	невід.
24.	Покровська церква в с. Дігтярівці (тепер Чергігівської області)	1708-1709 або 1910 р.р.
25.	Церква Пресвятої Богородиці Домницького Різдвяно-Богородицького монастиря	1896 р.
26.	Церква Петра і Павла в с. Іванівському	поч.1700-х р.р.
27.	Церква Покрови Пресвятої Богородиці на Січі	1693 р.
28.	Дерев'яний храм Св. Іоанна Предтечі Кам'янського Успенського монастиря	невід.
29.	Церква Покрови Пресвятої Богородиці Батуринського Крупицького монастиря	поч. 1700-х р.р.
30.	Храм Преображення Господня Лубенського Мгарського монастиря	невід.
31.	Трапезна церква Лубенського Мгарського монастиря	невід.
32.	Дерев'яний храм в ім'я Воскресіння Христового в Любечі	невід.
33.	Мурована Воскресенська церква в Любечі	невід.
34.	Собор Св. Миколая Макошинського Миколаївського монастиря	невід.
35.	Церква в с. Мохнатин та іконостас з гербом І.Мазепи,	1692 р.

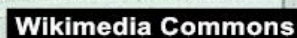
36.	Церква Пресвятої Богородиці у Новобогородицьку	1688 р.
37.	Вознесенський собор у Переяславі	1700 р.
38.	Дерев'яна церква в с. Прачі	невід.
39.	Дерев'яна церква Св. Іоанна Хрестителя	невід.
40.	Петропавлівська церква в Рудні	(закладна дошка від 10 травня 1698 р.)
41.	Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря у Чернігові	1679-1695 р.р.
42.	Церква Св. Івана Євангеліста з вівтарем в Чернігові	невід.
43.	П'ятницька церква в Чернігові	1690-ті р.р. реконструкція та перебудова
44.	Борисо-Глібський кафедральний собор в Чернігові	невід. реконструкція
45.	Церква Іоанна Предтечі в Чернігові	невід.
46.	Трапезна з двобанним храмом Всіх Святих в Чернігові	невід.
47.	Микільська церква у Білій Церкві	1706 р.
48.	Києво-Братський Богоявленський монастир	невід. реставрація, добудова
49.	Михайлівський Золотоверхий монастир в Києві	невід., відновлення, перебудова
50.	Хрестовоздвиженський собор Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря	1689-1709 р.р.
51.	Січова церква Покрови Пресвятої Богородиці	1690-ті р.р. реставрація, перебудова
52.	Чернігівський колегіум	1701-1702 р.р.
53.	Корпус Києво-Могилянської академії	1703 р.

Будівля Чернігівського колегіуму (1700 р.) в стилі мазепинського бароко.
Чернігів, 28 листопада 2024 р. Facebook: Рідне місто Чернігів. URL:
<https://www.facebook.com/groups/197624271548179/posts/1275886393721956/>

Реконструйована офіційна резиденція Івана Мазепи в Батурині. URL:
<https://vechirniy.kyiv.ua/news/84337/>

<https://www.radiosvoboda.org/a/ivan-mazepa-tserkva/31592367.html>

Ознака	Іван Мазепа	Петро Порошенко
Коли жив/керував	1687–1709	2014–2019
Яку мав посаду	Гетьман Лівобережної України	Президент України
Проти кого виступав	Московська держава (Петро І)	росія (Путін, агресія 2014 р.)
До кого звертався по допомогу	Швеція (Карл XII)	Захід (ЄС, НАТО, США)
Головна мета	Незалежність України	Незалежність і європейський курс
Як його сприймали	Зрадник (в росії), герой (в Україні)	Герой для одних, критика від інших

Порівняльна таблиця Мазепа/Порошенко в рамках історичних паралелей (власна розробка авторки). Зображення – Leonardo. AI.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок – № 37

Дата- 24.02.2025

8-А клас

Тема: Лівобережна Гетьманщина наприкінці XVII ст. Початок гетьманства І. Мазепи

Мета:

Навчальна:

- з'ясувати адміністративно-територіальний і соціальний устрій Лівобережної Гетьманщини */інформаційно-логічна*
- визначити роль і значення для наших земель старшинського землеволодіння */інформаційно-логічна*
- характеризувати початок гетьманування І. Мазепи, особливості його внутрішньої та зовнішньої політики, культурно – просвітницької діяльності; */інформаційно-логічна, аксіологічна*
- дати характеристику Мазепі як людині, як політику; */аксіологічна*
- з'ясувати якими були умови «Коломацьких статей» та обставини їх укладення */інформаційно-логічна*
- проаналізувати Другий Кримський похід та Азовські походи та їх значення для Гетьманщини */інформаційно-логічна*
- ознайомитися з Московськими статтями та їхніми умовами */інформаційно-логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей, виконання завдань на платформі «LearningApps»)); */логічна, хронологічна, просторова, аксіологічна*

- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта Української Держави за часів П. Скоропадського, гра «Знавець карти»); */просторова*
- розвивати вміння аналізувати та порівнювати історичні факти (на основі аналізу документів та групової роботи- Метод. Акваріум); */хронологічна, логічна*
- розвивати навички роботи з поняттями */інформаційна*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі виконання завдань та усних відповідей на знання та розуміння дат(хронології), повторення раніше засвоєних дат; */хронологічна*
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (на основі опрацьованої інформації про діяльність та політику гетьмана І. Мазепи); */аксіологічна*
- розвивати навички роботи з ілюстраціями (з трьох портретів Івана Мазепи); */логічна, аксіологічна*
- формувати вміння визначати вплив історичних подій на життя людей(на основі інформації про значення діяльності І. Мазепи (внесок у розвиток освіти, культури) Турецького походу, Коломацьких статтей); */логічна, аксіологічна,*

виховна

- на прикладах діяльності І. Мазепи виховувати в учнів почуття патріотизму, любові до рідної землі, її історії, відданості своїй справі; */особиста, аксіологічна*
- виховувати інтерес до історії (на основі перегляду відеоролика.); */аксіологічна, особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (командна робота під час гри «Кросворд» метод «Акваріум» , «Мозкова атака») */комунікативна, логічна*
- формувати критичне мислення (на основі виконання завдань та роботи з документом); */логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (виконання завдань у парах – Метод Акваріум); */комунікативна, логічна*

- формувати мовленнєву компетентність(шляхом усних відповідей, міркувань (метод «Акваріум» , гри «Кросворд» та «Мозкова атака»); /мовленнєва, логічна
- викликати почуття відповідальності за збереження української культури (на основі інформації про розвиток української культури, І. Мазепа та його внесок в історію в період гетьманування); / громадянська, особиста

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України.», 8 клас, Олександр Гісем, Олександр Мартинюк – 2021, карта ««Українська держава за гетьмана І. Мазепа», портрети І. Мазепа, картки з документами та ілюстраціями

Основні дати:

1689 р. — Другий Кримський похід московсько-козацького війська.

1695, 1696 рр. — Азовські (Азовсько-Дніпровські) походи московсько-козацьких військ.

1698 р. — реформування І. Мазепою козацького стану.

1700 р. — Константинопольський мирний договір між Московським царством та Османською імперією.

1701 р. — узаконення панщини, яка не мала перевищувати двох днів на тиждень.

Основні терміни: старшинське землеволодіння

Основні історичні постаті: Іван Мазепа

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв.	І. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку.		

		Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів.		
7 хв.	II. Перевірка домашнього завдання		Письмова робота Доберіть приклади втручання Московської держави у відносини між гетьманами і Запорозькою Січчю. Складіть у зошиті таблицю «Господарство Запорозької Січі». Усна відповідь 1. Яку політику проводив гетьман І. Самойлович? 2. Як виникла та розвивалася Слобідська Україна? 3. Робота в малих групах. Обговоріть і визначте, якими були наслідки Руїни для Правобережжя. 4. Що таке олігархія? Чому Річ Посполита не змогла налагодити ефективний контроль за Січчю, на відміну від Московської держави? Робота з картою	

			Покажіть на карті, як і між якими державами розподілялися українські землі за умовами Вічного миру.	
3 хв.	III. Мотиваційний етап	 На портретах зображено одну і ту саму людину. Чому так? Мазепа герой чи зрадник?		
2 хв.	IV. Актуалізаційний етап	Метод «Мозкова атака»	1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи? 3. Які умови розвитку культури в даний період ?	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i> <i>аксіологічна</i> <i>просторова</i>

20 хв.	V. Етап вивчення нового матеріалу	• 1. • До кінця XVII ст. полково-сотенний устрій у первинному вигляді зберігся лише на Лівобережній Гетьманщині. <i>/інформаційна, хронологічна</i> • У 60—80-ті рр. XVII ст. на Лівобережжі та Слобожанщині почало формуватися старшинське землеволодіння. <i>/інформаційна, хронологічна</i> • У другій половині XVII ст. на Лівобережжі загалом спостерігалось піднесення господарського життя. Провідну роль, як і раніше, відігравало землеробство. <i>/інформаційна, хронологічна</i> • Наприкінці XVII ст. панщина поступово набувала постійного характеру. <i>/інформаційна</i> • Основні торговельні зв'язки Лівобережна Гетьманщина	Що таке старшинське землеволодіння? Гра «Кросворд» https://learningapps.org/6496415 Схарактеризуйте його риси характеру. Як ви вважаєте, чому саме І. Мазепу було обрано гетьманом на Лівобережжі в даній політичній ситуації? Які особисті якості сприяли його тривалому перебуванню при владі?	<i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Хронологічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Логічна</i>
--------	-----------------------------------	--	---	--

		мала з Московською державою. <i>/інформаційна</i> 2. • Влітку 1687 р. на річці Коломак (притока Ворскли), де після невдалого Кримського походу отаборилося московськокозацьке військо, за наказом князя В. Голіцина відбулися вибори нового гетьмана. Гетьманська булава дісталася генеральному осавулу Івану Мазепі (1687—1709 рр.). <i>/інформаційна, хронологічна, аксіологічна</i> • Документ 3. М. Аркас про Івана Мазепу <i>«Здається, до Мазепи було прихильне козацтво. Зважаючи на його попередню службу, на те, що він знався у тогочасних справах, на те, що був добре освічений і відомий поміж козаками, то його й настановили гетьманом після Самойловича». (Козацькі ватажки та</i>	Які були умови Коломацьких статей і як вони вплинули на наші землі? Як ви вважаєте, з якою метою Москва організувала другий Кримський похід? Які наслідки він мав? Покажіть на карті атласу основні події війни Московії з Османською імперією. Які були умови Константинопольського мирного договору? Який вплив на наші землі мали «Московські статті»?	<i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Просторова</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна, аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i>
--	--	---	---	--

		гетьмани України. — Львів, 1995. — С. 99) • Коломацькі статті та їх умови <i>/інформаційна</i> • Звістка про підписання «Коломацьких статей» стала поштовхом до заворушень по всій Гетьманщині. Повстання було придушене. <i>/інформаційна</i> 3. • Стабілізувавши ситуацію в Гетьманщині, І. Мазепа був зобов’язаний брати участь у подальших воєнних діях проти Кримського ханства. <i>/інформаційна</i> • Навесні 1689 р. відбувся Другий Кримський похід московсько-козацького війська. <i>/інформаційна, хронологічна</i> • Перший похід Петра I в 1695 р. на Азов зазнав невдачі через	Яку внутрішню політику проводив Іван Мазепа? Якою була його основна мета в цьому напрямку? Визначте основні засади його зовнішньої політики. На яку з держав він орієнтувався на початку свого гетьманування? Чому? Робота в малих групах. Обговоріть і визначте, чиї інтереси захищав І. Мазепа у внутрішній політиці. Як ви вважаєте, культурницька діяльність І. Мазепи — це меценатство чи один із напрямів його	<i>Логічна, аксіологічна</i> <i>Логічна, Логічна, хронологічна аксіологічна</i>
--	--	---	---	---

		відсутність флоту <i>/інформаційна, хронологічна</i> • У 1696 р. Петро I разом із козаками наказного гетьмана Якова Лизогуба здійснив другий Азовський похід, і за підтримки новозбудованого флоту Московії та козацької флотилії місто Азов було здобуто <i>/інформаційна, хронологічна</i> • 30 липня 1700 р. між Московією та Османською імперією був підписаний Константинопольський мирний договір, за яким Московія отримувала Азов на 30 років і частину узбережжя Азовського моря. <i>/інформаційна, хронологічна</i> 4. • У 1689 р., через два дні після приходу до влади царя Петра I, гетьман І. Мазепа підписав нові «Московські статті», які	загальнодержавної політики? Свою думку обґрунтуйте. Розгляньте споруди, які були зведені за кошти Івана Мазепи, і визначте основні риси мазепинського бароко. «Мікрофон» продовжіть речення Я запам'ятав..... Я дізнався.... Найбільше мене зацікавило... Мені сподобалося.....	
--	--	---	---	--

		виявилися останніми у відносинах між царями й гетьманами. /інформаційна, хронологічна, аксіологічна • І. Мазепа домігся й дуже важливого для зміцнення державної влади в Гетьманщині пункту — проведення огляду й перепису всіх козаків. / інформаційна • І. Мазепа сприяв зростанню великого старшинського та монастирського землеволодінь. У 1701 р. він обмежив панщину для селян, яка не мала перевищувати двох днів на тиждень. /інформаційна, хронологічна • У 1698 р. козаків було поділено на спроможних виконувати військову службу (виборних) і неспроможних (підпомічників), які мали допомагати виборним у		
--	--	--	--	--

		веденні господарства/ <i>інформаційна, хронологічна</i> - Одним із найважливіших напрямів загальної державної політики І. Мазепи була культурно-просвітницька діяльність. / <i>інформаційна, аксіологічна</i> Документ 7. О. Субтельний про культурно-просвітницьку діяльність Івана Мазепи <i>«...Мазепа скеровує значну частину своїх прибутків на розвиток релігії та культурних установ. Ревний покровитель православ'я, він будує по всій Гетьманичині цілу низку чудових церков, споруджених у пишному стилі, що його часом називають мазепинським, або козацьким, бароко. За Мазепиною гетьманування Києво-Могилянська академія змогла завдяки його підтримці спорудити нові корпуси і збільшити до 2 тис. кількість студентів. Крім того, він заснував багато інших шкіл і друкарень, щоб «українська молодь</i>		
--	--	---	--	--

		<i>могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти».</i> (Субтельний О. Україна. Історія. — К.: Либідь, 1991. — С. 147–148)		
5 хв.	VI. Систематизація знань		Колективне обговорення. Якими були інтереси Гетьманщини у війнах Московії з Османською імперією?	<i>логічна</i>
3 хв.	VII. Висновки	• На Лівобережній Гетьманщині та Слобожанщині суспільство зберігало становий характер. Активно формувалася панівна верства козацької старшини, шляхти й вищого духовенства. Швидко зростало велике землеволодіння. <i>/інформаційна</i> • Протягом другої половини XVII ст. швидко розвивалося сільське господарство, що було зумовлено зростанням попиту на сільськогосподарську продукцію, збільшенням кількості населення й освоєнням нових земель. <i>/інформаційна, хронологічна</i>		

		І. Мазепа докладав величезних зусиль для розвитку Української козацької держави. Він здійснив реформу козацького стану, опікувався культурою та освітою. <i>/інформаційна, аксіологічна</i>		
1 хв.	VIII. Домашнє завдання		Опрацювати відповідний матеріал підручника. Скласти історичний портрет І. Мазепи. Складіть у зошиті таблицю «Напрями політики І. Мазепи», указавши здобутки та результати	